DE NIEUWE STEM

11

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ACHTSTE JAARGANG / NOVEMBER 1953

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / H. J. POS / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25''', Amsterdam Zd. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

	blz.
Gerard den Brabander, Verzen	609
J. Suys, Principiële Vredespolitiek	611
Anton Coolen, Kinderen	627
G. J. Resink, Verzen	638
A. G. H. Bachrach, Joseph Conrad's Westers oog	641
H. J. Pos, G. F. C. Griss als wijsgerig humanist en als mens	654
Kort Bestek	664
Ex libris	669

Gerard den Brabander

ACROSTICHON

Geïnspireerd op
'Het lied van de bossen'

Machtig element van 't leven,
Aanhef tot het martiale woud,
Rank en driftig naar omhoog gedreven,
Gelukzalig tot in 't diepst van 't hout.
Argeloos, nog niet bereid te geven,
Rigoureus in 't aardrijk vastgeklauwd,
Eek en edel, mannelijk in 't streven,
Teder voor wie zich hem toevertrouwt,
Heft hij — eens volwassen met de bossen —
Aan zijn voeten sluimeren wolf en lam —
Stijdgezangen aan die ons verlossen,
Treurgezangen voor wie niet ontkwam
Aan de slinkse streek van lynx en vossen.
Margaretha heet die sterke stam.

DE KOEIEN IN HET VONDELPARK

Gespeend van alle verten der landouwen
ligt op dit stukje Amsterdamse grond
het landerig Holland vredig te herkauwen,
een huisgezin van zedig zwart-rood-bont.

Zo, aangestaard door drentelende mevrouwen
en amazones in de morgenstond
en met muziek, 't Wilhelmus van Nassauwe,
ligt daar hun leven zalig afgerond.

Beschermd door prikkeldraad en door politie
is er geen wereld die hun ziel bezeert.

Het gras houdt ze in grazige conditie,
zij leven vadsig, vrij en onverveerd,
maar zij aan zij slapen zij coalitie
hoewel noch zwart noch rood dit heeft begeerd.

J. Suys

PRINCIPIËLE VREDESPOLITIEK

I

Voor een vredesbeweging geldt vanzelf dat de vrede centraal staat. Maar vrede is zozeer het levensbelang der mensheid geworden, dat men hem thans ook als politiek doel centraal moet stellen. Als gemeenschappelijk bestanddeel van overigens onderling-strijdige politieke doelstellingen kan hij daarentegen niet au sérieux worden genomen. Wordt immers de vrede alleen in die zin nagestreefd, dat hij als resultaat van op andere politieke doelen gerichte activiteit wordt verwacht, dan vindt men, daar de partijpolitieke activiteit langs divergerende lijnen verloopt, in het éne woord „vrede" eenvoudig de veelheid der politieke tegenstellingen terug, en niets gemeenschappelijks. Als wèl au sérieux te nemen politiek doel kan de vrede thans slechts het centrale desideratum zijn, waaraan alle andere desiderata ondergeschikt moeten blijven. Met het vredesstreven is zeker geen volwaardig politiek program gegeven, maar wel is vrede de onmisbare basis van zulk een program. De bestaande politieke partij-programma's gaan uit van de stilzwijgende veronderstelling, dat men van dit eerstnodige kan afzien, en dat op de aardbeving-in-permanentie der totale oorlogs-dreiging iets kan worden gebouwd dat standhoudt. Een dergelijk program is ijdelheid en illusie, en een vredesbeweging, die zich hiertoe zou laten verleiden, zou eerst recht ijdelheid en illusie worden. Haar politiek kan daarom de politieke partijen niet imiteren, maar moet „nieuwe politiek" in de aangeduide zin van basis-politiek zijn.

Het is kleingelovigheid wanneer een vredesbeweging haar vredesdoel aan waardevol-geachte andere doelen als aan voorwaarden bindt, inplaats van kracht te putten uit het inzicht, hoeveel waardevolle doelen in de vrede zijn geïmpliceerd, in deze zin dat de vrede er de onmisbare basis voor legt. Dit geldt bij uitstek voor de sociale rechtvaardigheid. Maar juist het sociale onrecht heeft de bescherming der wapenen nodig om zich te handhaven. Hoe kan dan de sociale rechtvaardigheid beter worden gediend dan door een vredesbeweging, die de vrede niet slechts als einddoel proclameert — wat practisch elke groepsmacht doet en daarom waardeloos is — maar ook als middel en uitgangspunt belijdt, en hiermee ernst maakt? Het geweld is de maat van het onrecht; de overwinning op het geweld — geweldloos en dus schijnbaar onmogelijk! — ontneemt aan het onrecht stut en steun, en maakt zo

pas de concrete verwerkelijking der sociale rechtvaardigheid mogelijk: als een taak die dan veeleer technisch dan politiek is, omdat de sterkste politieke weerstanden zijn weggevallen. Maar de wens dat een vredesbeweging met een „concreet" sociaal program komt, waardoor zij pas de haar ontbrekende „inhoud" zou krijgen, is geboren uit een illusionisme dat door inwilliging slechts zou worden versterkt. Niet dat inwilliging zo moeilijk is: op een regenachtige middag, en met diverse partij-programma's naast zich om op gang te komen, speelt men het wel klaar.

Moeilijker inderdaad dan naar déze wens concreet te zijn, is het om door abstract denken het illusionisme te verdrijven dat eraan ten grondslag ligt. Wat men programma's van „sociale rechtvaardigheid" noemt is al te zeer een onvermijdelijk bijproduct van oorlogsvoorbereiding — zelfs in de beperkte zin van voorbereiding tot de mogelijkheid van oorlog — eenvoudig omdat men anders de massa niet meekrijgt. De zorg hiervoor kan gevoeglijk worden overgelaten aan de massa-partijen, die in dit grote politieke verband een onvervangbare functie hebben, en deze met de vereiste animo vervullen. Maar een vredesbeweging moet zich niet van de rechte weg af laten brengen door dwaallichten die in het moeras voeren. Vrede is tegenwoordig onbestaanbaar zonder een beslissende verzwakking van machtsposities, die aan de sociale rechtvaardigheid in de weg staan. Maar deze machtsposities worden 't meest effectief aangetast door de massale behoefte aan vrede te mobiliseren. Hiervoor is een algemeen-menselijk appèl nodig — in de politiek inderdaad een novum — en dit kan met overtuiging slechts uitgaan van hen, bij wie de vredesbehoefte zo sterk is, dat zij, zonder welke voorwaarden of bijbedoelingen ook, de strijd hiervoor willen voeren. Maar het blijft niettemin waar, dat, óók uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid, de vrede en alleen de vrede voorop moet staan.

Hieruit volgt — en men vergeve mij de harde, onsentimentele woorden die nodig zijn om het te betogen — dat men niet de strijd voor de vrede voert als men erop staat de strijd voor „vrede èn socialisme" te voeren, alsof vrede-alleen onvoldoende en smakeloos zou zijn. Over de inhoud van het begrip „socialisme" bestaat allerminst overeenstemming waaraan men houvast heeft, ja, heerst zelfs een zo verwoede strijd ònder socialisten en òm de massa, dat met een zekere onvermijdelijkheid de toewijding aan het „ware" socialisme zich in vijandigheid tegen het „verkeerde" omzet, hetgeen, van het Westen uit gezien, wil zeggen: in vijandigheid tegen Rusland, terwijl de vrede

juist in de eerste plaats vrede met Rusland betekent. De onvermijdelijkheid van deze koers wordt bovendien ten krachtigste in de hand gewerkt door de gemakkelijkheid ervan. Immers: de strijd voor het socialisme is practisch strijd voor iets anders: meer nabijliggende doelen, die geacht worden op de weg naar het socialisme te liggen, en hiertoe behoort dat er socialisten in de Regering komen. Maar zelfs al werd de hele Regering socialistisch, dan nog zou zij, bij gebrek aan een vrijwel autark economisch blok, waarover haar gezag zich uitstrekt, tezeer van het buitenland afhankelijk zijn om meer dan stappen in socialistische richting te kunnen doen. Geplaatst in een nationaal en ook internationaal milieu, dat nog kapitalistisch is, zullen socialistische ministers er als vanzelf toe komen de zeer moeilijke taak om het socialisme door te voeren te verruilen voor de zeer gemakkelijke taak zich in de anti-Russische stroming mee te laten drijven. Maar waarom zo passief? Een actieve rol geeft de mens de sterkste bevrediging, en men behoeft zijn overtuiging geenszins te verzaken, kan zelfs bezielend voorgaan, want is de strijd tegen het „verkeerde" socialisme niet tevens een strijd vóór het „ware"? Zo gemakkelijk hadden de weinige socialistische ministers in de tijd vóór de Russische revolutie 't niet. Gelukkige conjunctuur, die in staat stelt het élan der jeugd in de verbetenheid van geposeerder leeftijd bedrieglijk na te bootsen; die zelfs verlepte carrieristen omtovert in bezielde kruisvaarders.

Zoveel betoogs lijkt overbodig waar de ervaring reeds zo duidelijk aantoont dat men voor de vrede aan socialistische ministers niets heeft; er moge iets meer mee worden gedemonstreerd, en wel, dat het socialisme voor de vrede een sta-in-de-weg is geworden, en dat het verlangen naar een socialistische belijdenis en program in een vredesbeweging, slechts verwarring-stichtend en misleidend kan zijn. Zo veelzinnig is tegenwoordig het begrip „socialisme" geworden, zo veelvuldig gebruikt en misbruikt, dat de enige realistische politieke benadering van de vraag „wat is socialisme?" als antwoord moet opleveren: een wóórd met een functie, en wel een functie die aan de vrede tegengesteld is.

Het is, helaas, niet overbodig te verzekeren dat deze vaststelling geenszins door anti-socialistische gezindheid is ingegeven. Ik heb respect en sympathie voor die oudere socialisten vooral, in wie de jeugd van het socialisme voortleeft, dat aan „oude vormen en gedachten" de ondergang aanzegde, en die, toen het officiële socialisme hier zelf in snel verval toe ging behoren, oppositie-figuren zijn geworden. Socialisme en vrede zijn zij als eenheid blijven beleven, al stond het

socialisme voorop. De vrede voorop te stellen, in het vertrouwen dat slechts de vrede de basis kan zijn van het socialisme, inplaats van omgekeerd, dat wordt in de strijd voor de vrede van de tegenwoordige socialisten gevraagd. Het socialisme als — thans slechts gedeeltelijk te voorziene — vormgeving der sociale rechtvaardigheid, zal in een tot vrede gebrachte wereld zijn grote kans krijgen.

II

De communistisch-geïnspireerde Vredesraad bepaalt zich bij zijn propaganda tot de vrede-alleen, zonder de eis van een hoe ook verdund socialistisch program te stellen, ten einde zodoende de tegenstanders als „oorlogshitsers" te kunnen brandmerken en isoleren, en dit terwijl toch de oorlog door de communisten als noodzakelijk gevolg van het kapitalisme wordt gezien. Er valt hieruit veel te leren, en in elk geval is het voor een vredesbeweging geboden een standpunt vast te stellen, van waaruit het gesprek met communisten, dat toch niet mag worden geschuwd, kan worden gevoerd. Dat de Vredesraad een instrument van de buitenlandse politiek van Rusland is, erop berekend de potentiële Westerse vijand te ondermijnen, terwijl het Westen geen gelijke toegang tot de Russische invloedssfeer krijgt, moet worden erkend; eveneens, dat de geloochende communistische leiding van deze beweging wordt weersproken door de voorbehoudloze steun die juist de communistische partijen eraan geven. Er is voldoende reden hierop de aandacht te vestigen, en te eisen dat een twee-richting-verkeer mogelijk wordt gemaakt. Maar men moet ook erkennen, dat het Westen geen vredespropaganda van gelijke eenvoud en appellerende kracht te bieden heeft, wanneer aan deze eis zou worden voldaan. En verder dient erkend, dat deze communistisch geïnspireerde vredespropaganda, zelfs ondanks dit één-richting-verkeer, ook de eigen politiek van het Russische blok reëel aan banden legt, immers de psychologische voorbereiding van militaire agressie bemoeilijkt, en het onwaarschijnlijk maakt dat men iets dergelijks, en dus ook de agressie zelf, in de zin heeft.

De volstrekte verwerping van het militair geweld, reeds om principiële redenen voor een echte vredesbeweging geboden, zou ons bovendien in de discussie met de Vredesraad een sterke positie geven. Niet omdat op de instemming hiermee van Westerse regeringen kan worden gewezen: geen enkele regering, Westers of Oosters, socialistisch of kapitalistisch, Christelijk of niet-Christelijk, zal in deze prin-

cipiële zin vóór de vrede zijn, om de afdoende en allerminst schuldige reden — al kunnen er schuldige redenen bij komen — dat aan alle regeringen het nationaal zelfbehoudsinstinct als 't ware is toevertrouwd als een belang voor welks behartiging zij tegenover hun volken verantwoordelijk zijn. De regeringen kunnen niet anders, zelfs al zouden zij als personen zijn gaan inzien dat door dit instinct het nationaal zelfbehoud juist niet wordt gediend. Uitkomst uit deze menselijke nood, die ook een nood der regeringen is, kan slechts on-officieel en van onder op worden gebracht, en wel door een vredesbeweging die, zichzelf aan het onbeweeglijk gewordene meedelend, de verstarring verbreekt.

Het werkelijk distinctief van het Westen bestaat hierin, dat het deze principiële propaganda toelaat, maar het antwoord van de Russen zal zijn dat het ook oorlogspropaganda toelaat, en dat zij van de laatste meer merken dan van de eerste. Daarbij nemen zij, het Westen onwillekeurig naar zichzelf beoordelend, aan, dat die oorlogspropaganda door de regeringen positief wordt gewild en gehanteerd, en dat voor de tegenkrachten slechts te vertrouwen is op de aanhang die communisme en Vredesraad weten te winnen. Maar een principiële vredesbeweging zal, doordat zij niet oppositie voert tegen bepaalde regeringen, maar tegen een vastgelopen situatie die alle regeringen in haar ban houdt, boven de verdenking staan instrument te zijn van Westerse regeringspolitiek en organisatie van een Russische oppositie na te streven — zoals de Vredesraad een Westerse — wanneer zij de eis van twee-richting-verkeer in de vredespropaganda stelt. Zij moet dit, wanneer zij door de Wereldvredesraad wordt aangezocht, dan ook zeker doen, erop wijzend dat anders in het „oorlogzuchtige" Westen een principiële vredespolitiek wel wordt toegelaten, in het „vredelievende" Oosten niet, maar zij moet tegelijk begrip hebben voor het Russische wantrouwen en verdacht zijn op de vraag: „wat is dan in het Westen Uw staat van dienst en wat hebt gij er bereikt?" Met begrip hiervoor zullen wij het moeten aanvaarden, dat onze eis wordt afgewezen, maar er dan tevens van moeten afzien aan congressen van de Wereldvredesraad deel te nemen, omdat wij dan zelf de fictie zouden helpen instand houden dat van samenwerking op voet van gelijkheid sprake is. Het is zeker geen bezwaar, als wij zo in onze taak tot het Westen beperkt blijven, totdat, wanneer wij onzerzijds op een bevredigende staat van dienst kunnen wijzen, opnieuw en met betere kansen een poging tot deze echte samenwerking kan worden gedaan. In afwachting hiervan moet dan de discussie met communisten

en Vredesraad op nationale basis worden gevoerd.

Het is inmiddels een voordeel van het onvoorwaardelijk-stellen van de vrede, dat kritiek op West of Oost geen dienstbaarheid aan de politiek van de tegenpartij kan betekenen en daarom des te vrijmoediger kan worden uitgesproken. Waar in de Vredesbeweging „De Derde Weg", die deze onvoorwaardelijkheid nog uit de weg gaat, terecht zowel het Atlantisch Pact als de Kominform wordt afgewezen, moet worden opgemerkt dat de afwijzing van het Atlantisch Pact ons reeds met de communisten verbindt, terwijl de afwijzing van de Kominform, die ons van hen scheidt, in het Westen een meer theoretisch karakter heeft. Het is dus vooral nodig, dat de grens tegenover het communisme duidelijk wordt gemarkeerd, en dit geschiedt vanzelf en ongedwongen, als nuttig bijproduct als 't ware, wanneer het onvoorwaardelijk vredesbegrip wordt aanvaard. Anders blijft de „De Derde Weg" te zeer „tussenstandpunt", het gewenste contact met de communisten schuwend in het besef van hun zijde aan ontbindende inwerking bloot te staan. Wij hebben inderdaad een nieuw beginsel met nieuwe bindende kracht nodig. Onder de na-oorlogsleus van „vernieuwing" heeft men tot dusver slechts oude, platgetreden wegen begaan.

In een gesprek met communisten zou bovendien, om een volkomen adaequaat antwoord op hun vredespropaganda te geven, nadruk moeten worden gelegd op een aspect van het vredesprobleem dat gewoonlijk wordt verwaarloosd. Wanneer tegenwoordig wordt gesproken over „ideologische oorlog", komt hierin het schemerig besef tot uiting dat de oorlog formeel nog wel staten-oorlog is gebleven, maar in wezen veeleer partijen-oorlog is geworden, daar 't de politieke partijen zijn door middel waarvan de ideologische tegenstellingen de staatsmacht trachten te beheersen. Het feit echter dat niettemin de oorlog tussen gewapende staten wordt gevoerd, onttrekt dit kenmerk van de hedendaagse wereld aan het oog en laat aan verouderde opvattingen vrij spel. Het gelijkblijvende in de tegenstellingen tussen de staten vroeger en nu, vaak reeds met hun gelijkblijvende geografische ligging gegeven, wordt zodoende in zijn betekenis overschat. Dit sticht verwarring in de discussie over oorlogsoorzaken. Want zelfs al zouden alleen deze gelijkblijvende tegenstellingen in aanmerking komen, dan zou men toch uit gelijkheid van tegenstellingen niet tot gelijkheid van oorlogszaken mogen concluderen, omdat, wegens het zoveel destructiever karakter van de tegenwoordige oorlog, dezelfde oorzaken dan juist niet dezelfde gevolgen zouden hebben. De oorlog is steeds

hogere offers gaan eisen, daarom zullen ook steeds meer tegenstellingen als oorlogsoorzaken wegvallen, en zal als zodanig ten slotte slechts datgene overblijven, wat zo hoog gewaardeerd wordt dat men er de hoogste offers voor over heeft. Dit hoogst-gewaardeerde nu, dat geacht wordt nog de oorlog te lonen en te rechtvaardigen, is uitgedrukt in ideologieën, waarom men dan ook van „ideologische oorlog" is gaan spreken. Dat deze ideologieën geregeld als voorwendsel worden gebruikt, is zeker waar, maar dit verwijst slechts naar hun karakter van oorzaak, waardoor juist dit soort voorwendsel nodig is om de massa tot oorlog — en om te beginnen tot bewapeningslasten — te bewegen.

Op het politieke vlak, waar men elkaar niet ontwijken kan, wordt de ideologische machtsstrijd gevoerd, en in deze strijd zijn de partijen minstens even belangrijk als de staten, zodat de oorlog politieke oorlog, niet slechts staten-oorlog, de vrede politieke vrede, niet slechts staten-vrede is, de vrede daarom zonder ondeelbare politieke pacificatie onmogelijk is. Aan alle partijen moet worden gevraagd: wat hebt gij hiervoor te bieden? Maar aan de communistische partij moet het speciaal worden gevraagd: wat hebt gij, met de twee pijlen op Uw boog — de marxistisch-leninistische klassenstrijd-pijl en de algemeenmenselijke vredes-pijl — voor deze ondeelbare politieke pacificatie te bieden? Het gaat hierbij niet zozeer om Uw marxistisch-leninistische theorie — de meeste Christelijke politieke theorie is niet beter — maar om Uw praktijk, en gegeven het feit dat juist gij de partij van de vrede wilt zijn. Wat is er in Uw politieke praktijk dat Uw tegenstanders kan geruststellen? En wanneer gij dan antwoordt, dat alleen fascisten en reactionnairen iets van U te duchten hebben, dan zeggen wij — afgezien ervan dat tegenover reactionnairen en zelfs fascisten niet alles geoorloofd is — dat gij onder deze elastische leus over Uw tegenstanders waar mogelijk macht uitoefent op een wijze, die velen onaanvaardbaar vinden en die ook wij onaanvaardbaar vinden.

Maar, dit zeggende, zouden wij als vredesbeweging eenvoudig in het andere kamp terecht komen en steun verlenen aan alle anticommunistische zwendel en ophitsing die daar bedreven wordt, wanneer wij er niet aan toevoegden: wij achten weliswaar de oorlog ter verdediging tegen Uw machtsoefening niet minder gerechtvaardigd dan de oorlog die gij voor de verdediging van het communisme over hebt, maar wij-zelf beschouwen èlke oorlog als ongerechtvaardigd. Alleen met deze motivering en fundering wordt ons antwoord op de communistisch-geïnspireerde vredesbeweging volkomen adaequaat.

III

Een echte vredesbeweging staat en valt tegenwoordig met het beginsel van de onvoorwaardelijke vrede — niet: onderwerping —; de vrede — niet: onderwerping — tot elke prijs, en moet hiervoor openlijk uit komen. Vrede tot elke prijs — want juist de hoogste waarden worden door oorlog, die tegenwoordig massa-moord op (in elk geval) onschuldigen betekent, zeker meer geschaad dan gebaat, en reeds de bewapening, met het oog op de mogelijkheid van oorlog, legt lasten op, waarvoor alleen nog de bereidheid te vinden is doordat de tegenpartij als duivelse macht, waarvan men alles kan verwachten, wordt voorgesteld: een psychologische noodzaak die de weg naar overeenstemming afsluit en zo het oorlogsgevaar vergroot.

Maar mogen wij zomaar van „hoogste waarden" spreken, wanneer juist hierdoor de mensheid als door even zoveel oorlog-rechtvaardigende ideologieën verdeeld is? En wat is voor de vrede te verwachten bij gebrek aan een gemeenschappelijk fundament? Hier nu moet de nieuwe ideologie-kritiek inzetten, die onze tijd nodig heeft, als het bevrijdend werk van de rede, helder en toch niet koud, omdat zij menselijke rede is. De ideologieën zijn thans dè oorlogsoorzaken. Maar deze meervoudige oorzakelijkheid, waarin de menselijke verdeeldheid is uitgedrukt, maskeert de ene diepere oorzaak, die van de menselijke eenheid, van de broederschap als feitelijk gegeven, getuigt, en die men als zodanig aan het licht kan brengen en helpen onschadelijk maken. Het is de mensonwaardige broederschap in de vrees, vrees voor elkaars overheersing, die de collectiviteiten uit zelfbehoudsinstinct ertoe aandrijft te overheersen om niet overheerst te worden, en zo de ideologieën in hun politieke onverzoenlijkheid eerst schept. Deze gemeenschappelijke vrees voor elkaars overheersing is de oorsprong van de ideologische onverzoenlijkheid die deze vrees moet rechtvaardigen. De gesloten cirkel van het instinct vindt zo in de antithetische bewustheid zijn voortzetting en sanctie, terwijl daarentegen de critische bewustheid, de solidariteit weerspiegelend die aan de antithesen ten grondslag ligt, synthetiserend en helend kan zijn: geen tussen-standpunt doch inderdaad een hoger standpunt. Maar tegen deze relativering der ideologieën, onmisbaar voor een vreedzame samenleving, weert zich een collectief zelfbehoud als tegen dodelijke ondermijning van zijn moreel. Geen wonder dat, onder de gemeenschappelijke heerschappij van de agressief-makende vrees, er geen gebrek is aan feiten waarin deze agressiviteit zich manifesteert, feiten

die vervolgens voor de ideologieën slechts een manifestatie van de boosheid van de tegenpartij zijn, het eigen standpunt bewijskrachtig ondersteunend. Wat is, om deze vicieuse cirkel te doorbreken, te verwachten van bewapeningspolitiek? En wat is, tegenover deze realiteit, die de mensheid en ieder mens afzonderlijk in machteloosheid gevangen houdt, het praatje waard van een „vrije wereld", tegen een „onvrije wereld" met de wapens te verdedigen? Er is broederschap in de onvrijheid, waartegen al het andere wegvalt; er is neerdrukkende onlust, als een alles doordringende atmosfeer, voor wie leven onder de doem onlustmoordenaars op termijn te zijn.

Door onder de ideologische oorlog de broederschap in de vrees en in de onvrijheid aan het licht te brengen, wordt iets gedaan voor de vrede, want de menselijke solidariteit komt nu in het zicht die een solidaire bevrijding eist. De ideologieën zijn zowel „hoogste waarden" als voetangels en klemmen, die een ordentelijke samenleving, of kortweg: samenleving, onmogelijk maken; zij kunnen, bevrijd van deze anti-sociale functie, bijdragen tot gemeenschappelijke waarden worden, zoals ook de politieke partijen kunnen worden omgevormd van oorlogs- in vredesinstrumenten.

Als voorbeeld daarentegen van een onvrij denken, dat de bestaande onvrijheid slechts verdiept, wil ik de grote naam van de socioloog Max Weber noemen — meer dan socioloog alleen — die eraan hechtte deze anti-sociale voetangels en klemmen te zien in het heroïsch licht van godengelijke hoogste waarden, die, gesteund door hun menselijke aanhang, in een eeuwige, onverzoenlijke strijd gewikkeld zijn, waarover de wetenschap geen uitspraak past — waarbij hij in feite echter door zijn onmenselijk bedenksel zich tegen de vrede uitspreekt en dus een politieke ethiek verkondigt. En deze politieke ethiek is ook de bron van zijn overtuiging, dat de wetenschap, onmachtig zich uit te spreken over de na te streven doelen, wel de macht heeft om de middelen vast te stellen waarmee de diverse strijdige doelen kunnen worden bereikt. Maar de inter-menselijke beïnvloeding, die hier als middel in het geding is, de wisselwerking tussen invloed-dragers en ontvangers, is volkomen onbepaald en onbepaalbaar, mede door de tijds-afstand tussen aangewende middelen en te bereiken doel, terwijl bijvoorbeeld bij een technisch probleem als het bouwen van een brug, doel en middelen in hun aan-elkaar-aangepast-zijn gelijktijdig in de menselijke geest aanwezig zijn, als een zekerheid, die door de tijdsduur der practische uitvoering niet principieel wordt aangetast. Voor Weber's eigen, sterk historisch-gerichte, sociologie is dit tweede on-

menselijk bedenksel, dat het eerste compleert, in geen enkel opzicht kenmerkend; hij zou anders ook geen groot socioloog zijn. Maar zijn ethisch-politieke hartstocht bracht deze bedenksels voort: het eerste als vrijbrief voor eigenmachtige ethische doelstelling, het tweede als vrijbrief voor aarzelloze aanwending der middelen — die elke ethiek tot een aanfluiting zouden maken. Zo zware nevels verduisterden zijn brein en oog, terzelfdertijd dat hij de „geschulte Rücksichtslosigkeit des Blickes" aanprees. Naast de man van wetenschap stond de mens in zijn tragische waan, die na de Duitse nederlaag in 1918 een minimale rol in de practische politiek, waarvoor hij niet deugde, gespeeld heeft: minimaal, dachten enkele hem toegewijden in hun veeleer komische waan, omdat helaas het Duitse volk in hem zijn toebeschikte „Führer" niet onderkende. Het is intussen leerzaam te overdenken hoe deze man, die Hitler zou hebben verafschuwd, toch op zijn wijze hem de weg heeft bereid.

Deze uitweiding over Max Weber diene om de antithese in het juiste licht te stellen en te discrediteren, die tegenwoordig onder dekking van Weber's wetenschappelijke autoriteit tegen een principiële vredespolitiek in het geweer wordt gebracht, de tendentieuze antithese van „Gesinnungsethik" en „Verantwortungsethik", die niet toevallig door Weber wordt gedemonstreerd aan het al of niet aanvaarden van het geweld. Weber's „Gesinnungsethiker", die het kwaad niet met geweld wil weerstaan, schuift alle verantwoordelijkheid voor het lot der wereld van zich af, vraagt niet naar het practisch resultaat van zijn handelen, maar slechts naar het eigen zieleheil en het zuiver houden van de gezindheid; de „Verantwortungsethiker" daarentegen is het wel om het lot der wereld te doen, en hij acht het zijn plicht het kwaad met geweld te weerstaan, daar hij anders voor het veldwinnen van het kwaad kan worden verantwoordelijk gesteld. Weber's houding tegenover de „Gesinnungsethiker" is er een van oprechte eerbied, mits hij aan deze — hem opgelegde — karakteristiek blijft beantwoorden en dan ook „consequent" van elk politiek optreden afziet, want dat terrein is voor de „Verantwortungsethik" gereserveerd. Wij zagen intussen, dat Weber een eeuwige tegenstelling tussen hoogste waarden poneert; juist in het essentiële zal dus over „het kwaad" geen overeenstemming bestaan, zodat deze „Verantwortungsethik" in elk geval met volle overtuiging de verantwoordelijkheid aanvaardt voor het uitblijven van de vrede. Hierin zullen de kleine broeders, die ons met Weber's antithese bestrijden, hem niet volgen — evenmin trouwens in de oprechtheid van de eerbied, die bij hen een bedankje voor onschadelijk-

heid is geworden —; zij plegen juist op hun verantwoordelijkheid voor de vrede te wijzen, waardoor zij, hoe ongaarne ook, het wapengeweld wel moeten aanvaarden. Zowel voor de eigen partij als voor de tegenpartij geldt echter dat met dit geweld „het kwaad" weerstaan wordt, en, hoe afschuwelijker het node-gehanteerde geweld is, des te afschuwelijker zal ook dit „kwaad", d.w.z. de tegenpartij, moeten worden voorgesteld; waarlijk, men kan dan beter met Weber de vrede direct afschrijven.

Is men het echter met ons eens in het vredesdoel, en erkent men het wapengeweld op zichzelf als een afschuwelijk kwaad, dan is dit laatste voor het te bereiken vredesdoel het enige volstrekt-zekere, waaraan de mens houvast heeft, en het bereiken van dit doel met dit middel niet slechts de onzekerheid, maar ook de onwaarschijnlijkheid zelf. Wij mogen dan echter niet alleen Weber's antithese als tendentieus afwijzen, maar ook zijn „verantwoordelijkheidsethiek" voor onszelf opeisen, overtuigd dat juist vanuit 's mensen verantwoordelijkheid voor het lot der wereld het militair geweld moet worden verworpen. Maar de geforceerde tegenstelling tussen „gezindsheidsethiek" en „verantwoordelijkheidsethiek" verdwijnt, wanneer de eerste in zo belangrijke mate de inhoud gaat uitmaken van de tweede en hieraan haar bezielende kracht meedeelt.

In het schier ondoordringbaar duister van de toekomst der mensheid kan van een berekenbare aanpassing der middelen aan het doel geen sprake zijn, en is het enige licht, waarmee wij in dit duister kunnen doordringen, de verwerping van het als „kwaad" erkende middel; wordt dit licht prijsgegeven, dan komen dwaallichten in zijn plaats. De vulgaire geringschatting van het „ethische" — enigszins begrijpelijk doordat zoveel ethici de ethiek gedevalueerd hebben, evenals pacifisten de vrede — vergeet dat wij geen ander kompas en richtsnoer voor ons handelen hebben dan dit ene, waarin alle bereikbare redelijke rekenschap omtrent de wereld is opgenomen. Het is juist de voornaamste functie der ethiek, niet om zedelijke waarde-oordelen over anderen te produceren, maar om voor het eigen handelen richtsnoer te zijn in het hier en nu. De gebondenheid van de ethiek aan het heden als haar eigenlijke tehuis en levenssfeer kan ook met de volgende overweging worden toegelicht. Men spreekt wel van de geschiedenis als van een stroom, die van verleden naar heden — en verder — gaat. Het is een beeld, dat door een ander moet worden aangevuld, wil de gedachte er niet eenzijdig door bevangen worden. Want niet alleen wordt verleden steeds heden, maar ook wordt heden steeds verleden,

en er is geen geldige reden om het een of het ander eenzijdig te beklemtonen. Het beeld van de stroom moet dan zo worden herzien, dat er geen stroom is zonder gelijktijdige stroom-verdubbeling, met omkering der stroom-richting. Bij de afvoer van heden naar verleden wordt nu ook de richtinggevende ethiek uit haar levenssfeer afgevoerd en als 't ware ontheemd. Waar nog geen stroom-verdubbeling is, is nog geen stroom, en dit beeld mag dus niet voor de nog ongebaande weg van heden naar toekomst worden gebruikt; gebeurt dit toch, dan is de verleiding nabij de ethiek, die deze weg baant, te reduceren tot historistische ethiek, die met de stuwing van de historische stroom samenvalt: een tendentieuze beperking van de vrijheid van denken en handelen beide. Maar stappen wij af van de toekomst. De geschiedschrijver heeft slechts met één stroom-richting te maken — vandaar de verwaarlozing van de andere — maar toch houdt hij zich bezig met wat van heden tot verleden geworden is en zo zijn ethische relevantie verloren heeft: vandaar dat zedelijke waarde-oordelen, op zichzelf reeds van secundair belang — en meestal tendentieus slechts als verdelende, niet verenigende waarde-oordelen opgevat — in de geschiedschrijving met recht als wetenschappelijk-storend en eigenlijk misplaatst worden beseft, ook al kan men er niet geheel buiten.

Wat vergeten wordt door hen, die ons op grond van hun „verantwoordelijkheid" bestrijden, is, dat de verantwoordelijkheid nooit verder kan reiken dan de macht, zodat, wanneer de feitelijke macht om met bepaalde middelen een bepaald einddoel te bereiken zeer beperkt is, en om met moderne geweldmiddelen het vredesdoel te bereiken de onwaarschijnlijkheid-zelf, de overgave aan de machts-waan, die wij bij Weber als wetenschappelijk credo — zij 't niet als credo van zijn wetenschap — aantroffen, noodzakelijk wordt. Het is een pseudo-wetenschappelijke machtswaan, oneindig schadelijker dan de voor-wetenschappelijke der magie. Want wanneer in het middel het doel verloochend wordt, moeten allerhand bedenksels inspringen om de vastheid van overtuiging te produceren, waarmee op lange termijn een goed geweten wordt verkregen en het gevoel als storende factor uitgeschakeld. Zo ontstaat een tot „nuchterheid" gedisciplineerde roes, die ontoegankelijk maakt voor bezinning en inkeer, en zo wordt door alle waarschuwingsseinen, die immers van „buiten de werkelijkheid" schijnen te komen, heengereden, een sterk vergroot onheil tegemoet. Adieu, zegt Mephisto, laat de trein vertrekken, er is voor gezorgd dat hij niet voortijdig ontspoort.

Daartegenover stellen wij als ònze „verantwoordelijkheidsethiek"

de bezinning en inkeer, die de mens ter verantwoording roepen voor wat wèl in zijn macht staat: het al of niet aanwenden der moderne geweldmiddelen, en wij doen dit in het vertrouwen, dat van het niet-aanwenden een cumulatief effect ten goede uitgaat, zoals van het wel-aanwenden een cumulatief effect ten kwade. Maar spreken wij liever niet over „verantwoordelijkheidsethiek", een woord dat zulk een tendentieuze oorsprong, en bovendien zulk een bijsmaak van moralistische gewichtigheid heeft, en bepalen wij ons eenvoudig tot „ethiek", als het verhelderend, verzachtend en doordringend licht dat ons handelen leidt, en waaraan al onze vermogens deel hebben.

IV

Zolang de mensheid er niet op aangewezen is spanningen en tegenstellingen te verzoenen, omdat het beroep op de wapens nog mogelijk is, zal slechts een fractie van de beschikbare energie aan deze verzoening worden gewijd, alle mooie leuzen ten spijt. In de huidige situatie doet alleen het acute oorlogsgevaar het uiterste beproeven om door overleg het onheil, dat haast allen duchten, te bezweren, en waarschijnlijk zijn de krachten, die vóór en achter de schermen op de weg naar een derde wereldoorlog remmen, sterker, het onmiddellijke oorlogsgevaar daarom geringer, dan men gewoonlijk aanneemt. Men moet zich verheugen over elk compromis, dat onder zo hoge druk wordt bereikt, maar tegelijk twee dingen indachtig zijn. Ten eerste, dat tegen deze achtergrond elk compromis met een rechtvaardige regeling slechts een toevallig en verwijderd verband kan hebben. Ten tweede, dat de groei en perfectionnering der moderne oorlogsmiddelen een geladen labiliteit teweegbrengt — ook door de speculatie op elkaars vrees voor het ergste — die wel tot oorlog, op een wellicht onverwacht moment, voeren moèt. Verzoening in speciale noodgevallen, met het oorlogs-alternatief vlakbij, kan het aangewezen-zijn op verzoening over de hele linie, bij afwezigheid van oorlogswapening, niet vervangen. Pas dit heilige moeten maakt alle krachten der verzoening vrij, ook doordat de verruimde mogelijkheid van effectief ongewapend verzet dan een mede-beslissende waarborg voor de rechtvaardigheid der te treffen regelingen wordt.

Wat thans nodig is, is geen uitgewerkt politiek program, maar een zelfstandige, op vrede-alleen gerichte basis-politiek, onvoorwaardelijk in haar afwijzen van oorlog en militair geweld, niet één vredesbeweging maar dé vredesbeweging, open voor allen die zich op dit

program willen verenigen. Een minimum-program daarom, dat een zo groot mogelijke verscheidenheid van meningen toelaat, en zelfs welkom heet, want hoe zouden wij anders voor de vrede als modus vivendi onder een nog veel grotere verscheidenheid kunnen werken? Socialisten en niet-socialisten, Christenen en niet-Christenen, radicaal-pacifisten en niet-radicaal-pacifisten moeten in de vredesbeweging een gezamenlijk platform vinden, waarnaast de eigen organisatorische bindingen voor deze groepen uiteraard hun bestaansrecht behouden. Dit is uit vredespolitiek oogpunt trouwens wenselijk, want zo kan de principiële vredespolitiek een zo groot mogelijk maatschappelijk terrein bestrijken. Ook is te verwachten en te erkennen, dat deze bindingen in zekere opzichten inniger zullen zijn dan die binnen de vredesbeweging. Dit kan alleen niet gelden in politiek opzicht, omdat de vredesbeweging de vrede politiek centraal stelt. Maar de sterkere binding, die men in dit opzicht binnen de vredesbeweging mag en moet verwachten, is de binding door deze gemeenschappelijke idee, niet, of althans niet noodzakelijk, de zuiver-organisatorische binding, omdat voor de vredesbeweging, juist wegens haar synthetiserend karakter, een losse organisatievorm aangewezen is.

Er is enige reden om, ter verduidelijking van het hier uiteengezette standpunt, te beklemtonen dat het met radicaal pacifisme zeker niet identiek is, zodat inderdaad zowel aan radicaal-pacifisten als aan niet-radicaal-pacifisten plaats wordt geboden. Het pro en contra hierover valt buiten het minimum-program. De vredesbeweging moet zich principieel uitspreken tegen oorlog, oorlogswapening en militaire dienst, en voor het overige minimalisering van het geweld tot richtsnoer nemen. Verder dan dit minimum behoeft zij niet te gaan en moet zij dus niet gaan, d.w.z. geen principiële uitspraak doen over gewelddadig verzet onder alle omstandigheden, evenmin over politiegeweld, voorzover het inderdaad politiegeweld en geen omgedoopt militair geweld is. Bovendien onderscheidt het radicaal pacifisme zich gewoonlijk door een sterkere inslag van „gezindheidsethiek", die soms tot politieke onverschilligheid kan naderen. Met „anti-militairisme als basis-politiek" is ons standpunt wellicht 't best te kenschetsen.

Een paar woorden nog over politieke ethiek. Voor hen, die in innige zelfgenoegzaamheid ons voorhouden: „wil je de wereld verbeteren, begin bij jezelf", is het enige passende antwoord: dank U, en nu vaarwel, want ik wil Uw voorschrift gaan opvolgen. — Van ernstiger aard is ons stelling-nemen tegenover de machtspolitiek, die onverbrekelijk met het geweld is verbonden, en die in deze tijd ge-

dwongen is tot de onoprechtheid der mimicry, der drapéring in onschuldige kleuren, tot ver-ontschuldiging in deze letterlijke zin, om zich in brede kring aannemelijk te maken en zo eerst tot macht te komen. Deze machtspolitiek — het tegendeel van de politiek, die op vrede als macht van het geheel is gericht — is juist door deze mimicry tot in de kern verleugend. Het bedrog staat hier naast het geweld, als het geestelijke naast het materiële middel, beide niet als iets bijkomstigs, dat men in de hand kan houden, zoals occasionele leugens-om-bestwil of occasioneel geweld, maar als het wezenlijke, dat ook de best-bedoelde zaak teniet doet. Er bestaat ook een mimicry van de vrede; daarom is samenwerking voor de vrede slechts op basis van waarachtigheid mogelijk.

Vragen wij ons tenslotte af, welke soort politiek in concreto is te voeren, dan kan dit, met de vlag van het beginsel in top, slechts een opportunistische politiek zijn, die steeds en overal voor de vrede, in hoe bescheiden mate ook, tracht te werken. Hierbij spelen beleidsvragen noodzakelijk de eerste rol. Maar over het principiële moet eerst overeenstemming bestaan. Men kan niet „opportunist-zijn" zonder eerst te „zijn", d.w.z. een duidelijk-omlijnd eigen karakter te hebben. Tussen het principiële in het uitgangspunt en het opportunistische in de werking bestaat daarom geen tegenspraak. Het zijn trouwens opportuniteits-overwegingen — zij het niet in de gebruikelijke vulgaire zin, doch slechts ingegeven door de wil-tot-vrede — die ons tot de opstelling van juist déze — weinige — principes als verenigend uitgangspunt hebben gebracht. Er is waarlijk geen gebrek aan politieke beginselen in deze tijd, maar welke andere laten een zo onbevangen ontstaansgeschiedenis, een zo openhartige aanbeveling toe?

Het is van belang, dat de vredesbeweging in haar opportunistische functie, zich richtend tot de velen die door hun politieke kleurloosheid of neutraliteit een tussenpositie innemen, duidelijk zichtbaar hiervan onderscheiden blijft, omdat haar principieel standpunt haar beste werfkracht is, en ook omdat zij zich anders blootstelt aan het illusionisme reeds veel te hebben bereikt. Dit geldt vooral voor de internationale politiek, waar men er licht toe kan komen de neutrale helft der mensheid in gedachten voor het eigen standpunt te annexeren. Er is hier inderdaad reden tot critische onderscheiding, nog afgezien van het feit dat souvereine regeringen niet principieel anti-militairistisch kunnen zijn. Een paar voorbeelden. Nehroe als persoon staat misschien mooi boven de internationaal-politieke tegenstellingen, maar zijn land, India, zit er lelijk tussen; Nehroe als premier van India is enigszins

een verbinding van beide elementen, en zijn mogelijkheden tot pacificatie van de wereld worden hierdoor bepaald en beperkt. Dat hij van deze beperkte mogelijkheden zoveel weet te maken verdient onze warme bewondering en steun, maar moet ons zijn gebondenheid niet doen vergeten. Ander voorbeeld: Joego-Slavië zit er nog lelijker tussen, en Tito heeft zeker niet de mogelijkheden van Nehroe; sommige links-socialisten echter zien in hem allereerst de voorvechter van het „ware" socialisme, waarvan huns inziens ook de vrede afhangt, en miskennen schromelijk de geringe speelruimte die hem voor andere overwegingen dan zelfbehoud, en dus ook voor het „ware" socialisme, gelaten is.

Ik zou deze verhandeling misschien ongeschreven hebben gelaten, wanneer niet door een gelukkig initiatief op het eind van 1951 in Nederland de Vredesbeweging „De Derde Weg" het licht had gezien, een beweging, waar ik zelf toe behoor, en waarvan ik goede verwachtingen heb. Haar zelfstandigheid tussen Atlantisch Pact en Kominform heeft zij niet slechts theoretisch beleden, maar ook practisch buiten twijfel gesteld. Tot een principieel anti-militairistische stellingname is zij echter nog niet gekomen, hoezeer haar praktijk ook in anti-militairistische richting ging. Door dit tekort aan principiële bezinning kan tussen haar verschillende bestanddelen geen voldoend sterke nieuwe binding, geen werkelijke minimum-synthese, ontstaan. Het was wel niet anders mogelijk dan dat „De Derde Weg" begon als samenvatting van bestanddelen van heterogene herkomst, waartussen in voorlopig bevredigende mate homogeniteit bleek te bestaan; het meerdere moest de tijd doen. En de tijd heeft ook het zijne gedaan, als een smeltkroes, maar een nieuwe principiële bezinning blijft nodig om de smeltkroes te helpen. Vandaar de strekking van dit opstel, dat pleidooi en kritiek tevens is.

Anton Coolen

KINDEREN

Fragment uit: DE VROUW MET DE ZES SLAPERS

Wij van onzen leeftijd kenden Jacob Cordewever van kinds af aan, wij hadden met hem in de schoolbanken gezeten en na school trokken wij er samen op uit, om te spelen. Het is heel lang geleden, wij hebben als kinderen de feesten van de eeuwwisseling nog meegemaakt. De wereld was toen veel vrediger, in de herinnering van de volwassenen is het alsof het kind in die vredige wereld met veel groter verrukkingen ontwaakte dan nu nog mogelijk is. Maar het is waar, wij waren kinderen in die oase van dorpse stilte en rust.

Jacob Cordewevers vader had een winkel, een oud dorpshuis, maar voor dien tijd was die winkel al heel modern met twee grote spiegelramen, in zulke dingen begon het dorp de stad na te doen. Op die ramen stond in een rondboog de naam Wijnand Cordewever, en daaronder in rechte lijn op het ene: kruideniers en koloniale waren, en op het andere: grutterswaren en manufacturen. Maar van binnen was die winkel echt ouderwets. Wij moesten er later altijd aan denken als we Dickens lazen, zo'n winkel in Engeland, ja, in de hoofdstad Londen, was net als bij ons. Als je binnenging klingelde een deurbel boven je hoofd. Het rook er naar koffie en cichorei, stroop, olie, naar rookworst, bukskin, pilo en schortenbond. Aan den enen kant stonden achter de toonbank met de koperen weegschalen zakken rijst, koffie, suiker, bloem, gort, erwten en bonen en kippenvoer, de zakken stonden met omgeslagen en ingerolden zoom en er stak een blikken schep met een houten handvat in. De vaatjes zeep waren wat teruggezet en daar lagen ook de olie en stroopvaatjes met een tapkraan erin. Boven die open zakken rezen de winkelopstanden op, vakken met schuifbakken, in het midden een glazen kast voor chocolade en suikerwerken, en aan weerszijden kleurige trommels en vierkante flessen van dik glas. Aan den anderen kant waren de schappen van den winkelopstand volgestapeld met coupons van boerestoffen, en er lag ook altijd wel een coupon uitgerold bij een el met een handsvat op de gladde, brede toonbank, die aan dezen kant stond. Van Wijnand Cordewever wist iedereen, dat hij er warmpjes bij zat, hij had ook een paar huizen in het dorp en hielp links en rechts mensen met een hypotheekje. Hij was altijd in zijn winkel, ook als er geen klanten waren, want hij hield boek en bij een

lessenaartje in de manufacturen-afdeling, waar hij een rustige plaats had, stond hij, in facturen en cijfers verzonken, te rekenen en te tellen boven zijn foliant. Op zo'n ogenblik wist hij niet, wat er in de wereld om hem heen gebeurde, ja, hij wist niet eens, dat er een wereld om hem heen was, en dat was eigenlijk zonderling en dwaas, want hij werkte en cijferde alleen, om in die wereld staande te blijven. Aan den welstand van zijn vader dankte Jacob Cordewever het, dat hij na de lagere school naar een jongens-pensionaat kon gaan, waar ze Frans moesten praten en onder het spelen, zoals hij toen vertelde, tegen elkaar riepen: je ne le fais pas! c'est à toi! — non, non, tour à tour! Naast dien dorpswinkel stonden een paar lindebomen, die overschaduwden 's zomers vader Cordewevers binnenplaatsje met uitrijpoort vóór het pakhuis van den winkel, den stal met het paard en de schuur met de voermanskar en de hooischelft daarboven. Die voermanskar was een wagen met opstanden en een dik bruin zeil over rechthoekige spanrepen, en ook op dat zeil stond aan beide kanten, in witte letters: Wijnand Cordewever. Want er was een voermansknecht in dienst, die de winkelwaren buitenaf en in de boerebuurten ging bezorgen. Jacob Cordewever ging in de school-vacanties dikwijls mee. Dan zat hij onder de overluifelende huif achter het paard en keek over de velden en weiden, de korenakkers langs de buitenwegen, een boerehoeve, de molen ginds, de rijen populieren en wilgen in de verte onder den hogen hemel. Het pleizierigste was het als het regende. Dan hoorde je het ratelen en troffelen op dat dik, beschermend zeil, achter hem huisde de wind onder de huif, en vóór hem glansde en dampte en rook het zwarte paard dan zo lekker, dat onder het klingelen van bellen in den haam met zijn heen en weer wiegenden kop in regen en wind maar voortliep.

Die lindebomen naast het huis waren oud en hoog, we haalden er in den zomer dikwijls heel wat van die romig witte bloesem af. Honing-zoet was de geur van dien bloei en dat bedwelmde het hart van den kleinen knaap. In dien tijd stond ook het koren hoog. In heel het dorp, dat toen veel kleiner was dan nu en met de akkers en velden nog dicht bij de dorpsstraten en het oude, overlommerde plein, rook het naar linden en jong koren. Dat gaf aan de avonden, vooral als na een zomer-regen die geuren zo loskomen, allerlei gedachten aan iets heerlijks en vervoerends, dat in het leven bestond en dat we nog niet wisten, maar eens zouden kennen. Jacob Cordewever verzon dikwijls pleizierige dingen, die er niet waren, maar die later zouden komen.

Want een heden is er eigenlijk niet. Het wezen zelf van den tijd is dat hij beweegt en voorbijgaat, heeft een groot wijsgeer gezegd, en dat

van den duur, dat hij niet duurt. Er is niets, dat tot een stilstand en een blijven wordt bereikt, er zijn alleen maar verwachtingen en herinneringen. Toen in den zomer kon Jacob Cordewever dikwijls in zulke wonderlijke stemmingen naast je lopen, vooral toen hij een paar keer, dat wisten we, op het kasteel was geweest, hij zweeg onder de zwaarte van een verwachting, waarvoor hij met geen mogelijkheid woorden zou hebben kunnen vinden. Dat voorjaar had hij met ons zijn plechtige communie gedaan, wij waren vol geweest van de verhevenste verwachtingen. Op den communiedag zelf had hij van zijn vader en zijn moeder een duur zilveren horloge gekregen, in de kerk zat hij ermee te spelen en den helen dag bekeek hij het en liet het ons telkens zien. Maar later, als man, sprak hij over die Paasstemming op het dorpsplein vóór de open kerkdeuren als de zon onderging in den lenteavond, en eens zei hij: Wie van ons houdt in de herinnering tussen de handen voor het gezicht niet die lelie van den kindercommuniedag? Ja, Napoleon deed dat ook, zei hij. Hij was, toen hij dat zei, in een opgewonden stemming, en dan gebruikte hij zulke woorden. Hij had, toen hij zo sprak, al Rousseau gelezen en natuurlijk ook Renan's Leven van Jezus — en ook Freud, aan die kleerscheuring ontkomt niemand, en misschien gaf hij daar met zijn opmerking antwoord op. Want hij stelde zich met zijn herinnering te weer, en het was te voelen, hoe oprecht hij erin was. Wij beleven de dingen niet op het ogenblik, de verwachting wordt pas in de herinnering vervuld.

Wij haalden in de lente eieren uit vogelnesten, wij vingen mussen in de klem, wij plukten in den zomer rijpende appels en peren van de overhangende takken van den ommuurden pastorietuin en als we dat laatste biechtten bij den pastoor, met getal en omstandigheden, kregen we er nooit penitentie voor. Wij vingen visjes in de Aa, en dikwijls waren wij na schooltijd in de laan voor het kasteel. De beuken hebben onder hun lommer hun eigen avond, groene beuken, de gewone gladde met het glanzende blad, de hagebeuken met het dwars overrimpelde blad, de dieprode beuken, die inktpurper worden en zwart metalig glanzen in de schemering. Daar onder uit lag, veel lichter nog in den avond, het in de schemering opblankende grint van het kasteelplein. En het water van de gracht was zonder rimpel, avondstil; hemelklaar lag het kasteel erin weerspiegeld met diep daaronder de avondhemel en wat avondrood.

Op zo'n avond gebeurde het, dat met dansend belgerinkel onder de donkere beuken een klein open rijtuigje, als een landauertje, kwam

aanrijden met een Shetlandse pony ervoor, het paardje had hier en daar witte vlekken in zijn lange zwarte haren. Je hoorde het dove bibberen van de wielen met gummibanden over de brug met alleen het scherpe tikken van de paardehoefjes, en toen ineens het luide knerpen van het grint. In het rijtuigje zat een klein meisje in een blauw matrozenpakje met witte kraag, zij had de leidsels in de ene hand, in de andere hand droeg zij rechtstandig de zweep. Daar kwam uit het neerhuis een knecht aanlopen en spande het ponytje uit. We hoorden telkens even het kort rinkelen van belletjes in de avondstilte, waarin het kind en de bezige man stonden en het willige paardje. Toen het zijn halster aan had, en anders niets meer, bracht het meisje het naar den stal, en de bediende reed daarop aan de berries het rijtuigje de neerhuizing binnen. Daar gingen toen twee poorten toe. Dat was alles; en in de gracht lag geen avondrood meer en hier onder de beuken werd het helemaal donker en tussen de stammen onder het zware lover door zagen wij aan den anderen kant van den weg het venster verlicht van een boerehuis.

Veertien dagen later sprak Jacob Cordewever van trouwen en pauselijke dispensatie, die je kon krijgen, en dat was toch een heel wat groter moeilijkheid dan de hinderpaal van standsverschil tussen wel en niet van adel. De adel heeft in ons land trouwens geen erkende rechten meer, zei hij; dat had hij zeker hier of daar gehoord. Weer een paar dagen later sprak hij van karthuizer worden en van te willen sterven.

In zekeren zin waren dat allemaal krachttermen ter ontlading van zijn opgekropt gemoed, hij was helemaal overstuur. Dien herfst, toen het meisje al weg was en wij beukenoten raapten in de laan naar het kasteel, sprak hij van verdrinken in die droeve gracht, maar dan wilde hij wachten tot het meisje terug was, dan zou zij het weten en levenslang wroeging hebben en ontroostbaar zijn.

Toch was er niet zoveel gebeurd. Het was in onze schoolvacantie, dat laatste jaar voor hij naar het jongenspensionaat zou gaan, en hij had boodschappen moeten bezorgen op het kasteel. Zijn moeder had hem gezegd, zijn mooi blauw lakens jasje aan te doen. Hij had zijn Zondagse schoenen moeten aantrekken, zich gewassen en zijn haren gekamd, en later was hij blij, dat hij dat allemaal gedaan had, want als jongen was hij ijdel op die dingen.

Bij de kleine freule op het kasteel was een Franse gouvernante, die had de boodschappen in den winkel besteld, maar zij had alles moeten aanwijzen en met gebaren duidelijk moeten maken. Wij hadden in dien tijd wel na school Franse les bij „Mesjeu", zoals wij zeiden, en wij wisten heel goed wat la plume was, une pomme, la cerise et le fer

à cheval en we kenden de eerste vervoegingen van de werkwoorden aimer, punir en craindre. Maar zo'n Franse gouvernante, dat was heel wat anders, daar was geen woord van te verstaan. Zij had blikjes sardinen aangewezen en toen zijn vader in een vitrinekast daarnaar greep, zei ze: bon! bon! en toen haalde zijn vader bonbons uit een andere glazen kast en toen had ze ineens geschaterd van het lachen, want zij was erg goedlachs, vrolijk en levendig. Toen Jacob Cordewever naar het kasteel gestuurd werd had hij tevoren de namen van elk ding dat hij moest brengen in het Nederlands-Franse woordenboek opgezocht, maar later stond hij op het kasteel toch met zijn mond vol tanden.

Hij stond ook met zijn mond vol tanden toen hij over het grint van het kasteelplein terugging en daar de kleine freule bezig zag met haar pony en haar rijtuigje. Omdat hij thuis den knecht dikwijls had geholpen bij het inspannen van het paard voor de voermanskar, kon hij heel goed uit den weg met elk onderdeel van het tuig. Hij zag, dat zij er moeite mee had, en voor hij goed wist wat hij deed, het was of hij zonder bedenken op een beslissing die buiten hem om genomen werd ineens in het water sprong, was hij het meisje gaan helpen. Hij deed het handig en vlug, maar hij voelde toch zijn vingers trillen. Hij deed het zwijgend, een paar Franse woordjes, die hij had willen stamelen, kreeg hij er niet uit. Hij zat in het harde grint geknield, het was heerlijk, dat dat pijn deed aan zijn knieën. Daar vlak bij was zij in haar matrozenpakje, het rokzoompje in de blote knieholten met de stevige spieren, halve kousen in de laarsjes, en met blonde pijpekrullen langs het engelengezicht. Hij dacht: als dit nu mijn hele leven mocht duren! Maar het was gauw voorbij; toen hij klaar was, hup, ze zat in het rijtuigje, daar ging ze, haar blank handje nam de gebogen zweep uit den koker en zij reed snel den tuin in onder de beuken, langs de iepen verderop en naar de bosschages diep in den tuin. Om de een of andere reden had hij nu het gevoel, dat hij wel kon schreien van droefheid en te grote aardse schamelheid.

Maar hij was nog een paar keer terug geweest op het kasteel. De kleine freule had met de gouvernante, waar hij bij stond, gepraat, in het Frans. Hij had het niet verstaan, maar hij had wel begrepen, dat het meisje met aandrang iets vroeg en haar zin wilde hebben en dat de gouvernante zich verzette, doch ten laatste, na even stil naar hem te hebben gekeken, het meisje maar lachend en goedhartig toegaf. De gouvernante had hen toen mee naar binnen genomen door de hal met de breed beloperde statietrap en toen door een smalle gewitte gang met rode plavuizen naar een kamer, die als een linnenkamer was met aan

een zijde een glimmend lichtblauw geschilderden houten wand, en op den witgeschuurden planken vloer en in open wandkasten lag allerlei speelgoed. De gouvernante had druk tegen hem gepraat en hem in de kamer zelfs met Franse uitbundigheid omhelsd. Dat had hem verlegen gemaakt en hij had er zich onmiddellijk aan onttrokken, want hij wilde de freule trouw blijven, en toen had de gouvernante hen alleen gelaten. Daar hadden zij even stil bij elkaar staan kijken, hij zeer beschroomd, maar zij was gauw op haar gemak. Hij niet, o nee. Zij sprak geen Frans tegen hem, ze sprak gewoon Nederlands, maar anders dan wij hier, mooier en voornamer. Maar toen hij antwoordde was hij erg hees, hij kon ook moeilijk die voorname uitspraak vinden en schaamde zich voor de zijne. Er stond een sjoelbak, die legden ze op een grote ronde withouten tafel, en dat spelletje waren zij toen gaan spelen. Hij kende het niet, maar zij legde het hem vrolijk uit. Hij leerde het gauw. Hij liet een keer zien, dat hij bijzonder juist kon richten met het schuiven en gooien. Maar toen cijferde hij zichzelf helemaal weg, hij deed, alsof hij telkens de schijven er ongelukkig naast gooide, en zij won en had een opgewonden pleizier.

Bij dat alles voelde hij een geluk, dat veel te groot was voor zijn hart. Toen hij, terwijl zij beiden grepen naar de schijven, haar hand aanraakte, haar kleine hand van vlees, toen zonk hij door den grond en voelde zich doodsbleek worden. Later in de keuken, groot als een hal met langs één muur allemaal fornuis en aanrecht met roodkoperen blad en veel roodkoperen ketels daarboven aan den tegelwand, kreeg hij boterhammen van wittebrood met honing. Honing bleef later voor hem altijd iets deftigs behouden, iets voornaams wat met pauselijke dispensatie, adel en standsverschil verbonden was.

Maar toen hij naar huis ging vond hij de huizen in de dorpsstraat onuitstaanbaar lelijk, de straatstenen om te verfoeien, daar kwam een vrouw in baaien rok en op klompen met een koe door de straat, de hemel betrok, en thuis was alles grauw. Hij vluchtte naar de zomerende linden en toen begon ook de mededogende hemel te schreien. Dat ruiste ineens vol en zwaar op de linden, waaronder het eerst ruldroog bleef, tot het ten laatste door de blaren begon heen te druppen en hij gauw in regen en modder stond. Tot het donker was geworden liet hij zich doornat regenen. Hij hoopte pleuris of zoiets te krijgen. waar je in ijlende koortsen van sterft, want het enige waarvoor hij nog wenste te leven was voor hem in zijn aardse nietigheid onbereikbaar.

Een paar dagen later beleefde hij de gelukkigste uren van zijn leven,

— voor ons allen gaat eens het paradijs open en sluit zich weer. Er was een boodschap van het kasteel, de jongen moest komen, de doorzettende kleine freule wilde weer spelen. Dat „moest komen" nam hij letterlijk op, het was een hoog bevel, hij herhaalde het, er viel niet aan te denken, dat je het niet gehoorzamen zou. En hij ging.

Het was een lange middag, waarin hij niet door den grond zonk en ook niet doodsbleek werd, maar, altijd nog hees, en rood van opwinding allerlei spelletjes deed: sjoelbakken, kegelen, en dan was er een wonderlijk mooie toverlantaarn en toen sloot hij met de blinden voor het smalle hoge venster van loodglasruitjes de banale daagse wereld daarbuiten weg. Zij zaten in dat duister, dat doorlicht was door dien kleinen lichtkegel en de ronde lichtschijf op het stuk linnen, gespannen tegen den muur. De toverlantaarn werd warm en hij rook dien geur, die hem deed denken aan den geur van verf op bromtollen. Dan schoven tot een zachter donker de kleurplaatjes voor het licht, en star stil stond daar op de gespannen linnen doek een meisje in een elegant kleedje, Alice in Wonderland. Hij moest de genummerde plaatjes, op volgorde in een doos, in en uitschuiven in de gleuf voor de lens. Gebogen naar het licht onder de toverlantaarn las zij van een papier dan telkens een paar zinnen uit het sprookje, dan begreep hij wat het plaatje voorstelde. Maar soms klopten de nummers niet, en dan waren hun hoofden even in het licht onder de toverlantaarn bijeen, en er ging een verrukking door hem heen als hij aan zijn wang haar warm geworden pijpekrullen voelde. En met een diep genot zat hij daarna weer te luisteren naar haar stem, als zij voorlas. Maar hij merkte, dat hij toch het sprookje niet volgde.

Toen hij later de blinden open deed en toegeklapt in de raamnis duwde was er het daglicht als een plotselinge nuchterheid van een gewoon doorgaan van alles daarbuiten, maar hij had het gevoel, alsof hij wie weet hoe lang thuis al weg was en er bijna niet meer mee te maken had. En toen weer boterhammen met honing, niet in de keuken, maar met haar aan een tafeltje in den tuin. En toen voelde hij ineens zijn ziel opnieuw weer volstromen van geluk: hij hoefde niet naar huis. Na een gesprek in het Frans van de freule met de gouvernante, waarbij het meisje haar zin wist door te drijven, moest hij blijven, want zij had echte lantaarns op haar rijtuigje gekregen. Het schemerde over den tuin en in die schemering losten de bomen van de gewone wereld zich op tot hoog opdoemende bomen van de andere wereld van alleen maar puur geluk en verheven leven.

In het neerhuis, terwijl zij toekeek en hij soms haar zijige, naar voren vallende haren en haar adem op zijn vingers voelde, had hij de lantaarns met carbid en water gevuld, aangemaakt en, toen het zuigend opsuisen van het vlindervlammetje stil was geworden, dichtgeklapt en gesloten. Die stank was niets, die stoorde deze pure wereld niet. Zij gingen samen naar buiten, waar in het donker de pony voor het rijtuigje wachtte. Hij schroefde de lantaarns op de houders en stond daarbij in hun licht, het aan een kant overhellend wagentje had even een geluid in de veren toen zij instapte; en toen zag hij haar met haar pijpekrullen vaag in het donker zitten. Zij nam leidsels en zweep. Hij kwam naast haar op het bankje. En daar reden ze het grint af en de tuinpaden op. Hij deed aan God een gelofte, als het niet zou gaan regenen.

In het duister onder de bomen gleed het licht van de lantaarns over het pad, en, verder op, weerszij langs de boomstammen en heesters. Het groen waarlangs zij reden kleurde fel op, bij een bocht helderde het licht over hoge, donkere bergen al lang uitgebloeide rhododendron, gleed er af en drong opnieuw door lover, dat groen opklaarde. Onder de warme bomen uit werd langs een open gazon de avondlucht koeler. Zij reden nu in diepten van den kasteeltuin, waarvan je langs den dorpsweg nooit iets kon zien. Het avondduister werd voor hun ogen ineens donkerder, zij hield de leidsels in en stapvoets reden zij tussen de hemelhoge wanden van een sparrenlaan. Beneden viel het licht over de breed naar het pad uitgezwaaide takken, weerszij zoefde in dat donker een ingetogen zucht van den wind, en als je in de beklemming van die nachtelijke ingeslotenheid naar boven keek, dan zag je bij de hoge toppen een streep avondhemel met hier en daar een ster. Kalm liep het paardje, het rinkelen van de belletjes aan haam en kopstel klonk stil en de wielen van het rijtuigje hoorde je eigenlijk niet. Toen het meisje even ging verzitten voelde Jacob Cordewever haar hand. Hij raakte ze aan, zij trok ze niet terug, zij liet hem haar hand in de zijne nemen. Zo zaten ze, hij in een adembenemende, beklemmende verrukking, zijn hart bonsde; zij alsof ze zo maar zonder het zelf te merken haar hand achteloos in de zijne liet. Hij dacht aan voor eeuwig zo zitten. Maar zij maakte zonder meer haar hand weer los, sloeg luchtigjes de leidsels, klakte met de tong, hùp, het paardje moest weer draven. De belletjes hadden een dansend geluid, je hoorde de wielen gonzen en druk klopte de kleine hoefslag. Terwijl hij met kloppend hart zat te bedenken of hij nog eens haar hand zou durven aanraken begon zij een spelletje van hier zijn we in Den Haag, en hier in Wassenaar en hier in de duinen, en daar is de zee, — en zij wees met de zweep

naar de gracht. Maar toen zij weer de sparrenlaan inreden, liet zij opnieuw de pony stapvoets lopen, toen, ineens, trok zij de leidsels met een ruk terug, ho! En paardje en rijtuig stonden stil, want zij had iets gezien. Op het klamvochte pad zat in het licht van de lantaarns als een beetje grijs oversneeuwd een egeltje. Het hield zich helemaal koest. Toen bewoog het zijn snuitje, keek even in de richting van het licht, en dan nam het een besluit en wandelde als een lang gemanteld juffertje geluidloos weg onder de op den grond hangende takken van de sparren. In hun verraste en geboeide toekijken waar het bleef, waren hun hoofden vlak bij elkaar, en Jacob Cordewever voelde weer die droge, zijdeachtige en kriewelende aanraking van haar haren. Het bleef doodstil, in de donkere sparrewanden hief zich een zacht zoeven en doolde als een geluid dat zich verloren gaf naar diepten en hoogten. Misschien had de freule op haar meisjeskostschool een dwepende vriendschap, met versjes en verdroogde vergeet-mij-nietjes in een album, maar terwijl zijn hart met een slag ervan bonsde tot in zijn keel toe voelde hij den druk van haar hoofd tegen het zijne en op zijn wang de vochte aanraking van haar kindermond, waarop hij, in het diepst van zijn ziel geschokt, maar alsof het zo moest en eigenlijk ongedurfd, ook haar wang met zijn mond vluchtig aanraakte. In zo'n ogenblik sprongen zijn gedachten te snel naar een verbond voor eeuwig en pauselijke dispensatie of sterven, — zij nam het heel anders op, een tongklak, hùp tegen het paardje, de leidsels gevierd, en daar reden ze weer, terwijl zijn hamerende hartslag niet was te bedaren.

Maar op het kasteelplein klapte iemand in de handen en toen zij het grint opreden zagen zij in het licht van de lantaarns de gouvernante, die hen tegemoet kwam met heftige gebaren en luid en snel pratend. En zoveel begreep Jacob Cordewever wel, toen hij ontdaan en als bestraft naast het rijtuigje stond, dat ze maar één keer hadden mogen rondrijden en veel te lang buiten waren gebleven. Een bediende leidde paardje en wagentje het neerhuis binnen, waar de lantaarns een opvallend helder licht gaven. De gouvernante nam de freule mee het kasteel in, en daar stond hij, alleen, en zonder afscheid. Over het grint ging hij in een volkomen ineenstortende wereld. En langs de alledaagse dorpsstraat met hier en daar een naargeestige lantaarn liep hij langzaam de gruwelen van zijn grauwe tehuis tegemoet.

Nog een keer is hij in die vacantie op het kasteel geweest, toen bedierf hij het met zijn jongensdomheid. Ze speelden krijgertje en verstoppertje in den tuin. Ineens was de freule de open schuurdeuren van

de neerhuizing ingelopen, de houten trap op naar den hooizolder, en daar verstopte zij zich in het hooi. Een ogenblik later stond hij hijgend tussen de houten beschotten en schragen met paardentuig op de vetglimmende klinkers van den stenen vloer in de schuur, en hij kwam onder het open luikgat, toen hij boven iets hoorde. Een, twee, drie de trap op; hij riep, ja, daar sprong zij op uit het hooi. En toen begon hij kunsten te vertonen om te laten zien, hoe hij gevaar trotseerde: drie, vier keer sprong hij heen en terug over het open luikgat, terwijl zij telkens de handen voor het gezicht sloeg en kort en hevig gilde van schrik. Aangevuurd door den indruk dien het op haar maakte ging hij ermee door. En toen, om te laten zien, hoe sterk hij was, hoe dapper, hoe onvervaard en hoe zij zich in de gevaarlijkste omstandigheden op zijn kracht en zijn moed kon verlaten, nam hij haar, vóór ze tegen kon stribbelen, in zijn armen en sprong met haar over het open gat van het luik. Het lukte op het nippertje, ze kwamen terecht in het hooi. Hij krabbelde overeind, maar zij zeeg neer, bleek als een dode, en lag roerloos. Zij waren bij den sprong gezicht aan gezicht geweest en hij herinnerde zich haar plotseling wijd opengespalkte ogen met een uitdrukking als van eindeloze verbazing en ontzetting. Nu lag ze daar. Hij stond te beven op zijn benen: de ene gedachte na de andere aan helpen en om hulp roepen vloog hem door het hoofd, en hij kon geen woord uitbrengen. Toen zag hij dat zij haar kleur terug kreeg in het gezicht. Zij deed haar ogen open. Zij keek hem even met een afwezigen blik aan, toen draaide zij zich langzaam om en ging liggen met het hoofd op haar armen. Hij leunde tegen een kruisbalk van het dakgebint, kraste erin en rook dien geur van stof en oud hout. Het rook ook droevig naar warm hooi, onder de kap van het hoge dak was een grote verlatenheid. Hij riep een paar keer, kuchte, maar kreeg geen antwoord. Hij zag het open luikgat en dacht eraan, zich daardoor maar naar beneden te laten vallen, dan zou zij het zien. Maar toen bemerkte hij, dat zij zich bewoog. Zij keerde zich om, kwam overeind zitten, greep een hooispier en trok die een paar keer tussen haar vochtige lippen. Toen stak zij hem een mes in zijn hart:

— Ga weg. Ik vind je gemeen.

Met een vlaag trok al zijn geluk uit hem weg, hij bloedde leeg, hij gaf om niets meer en hoorde zichzelf zeggen:

— En jij bent een naar nest.

Met zware voeten ging hij de treden van de houten trap onder het luikgat af. Zij riep hem niet terug, ook niet toen hij beneden was, en ook niet, toen hij, moeilijk, met uitschuivende treden, over het grint van

het kasteelplein ging naar de open poort van de grachtbrug. Hij liep door de afschuwelijke dorpsstraat. Thuis ging hij het binnenplaatsje over naar den paardenstal. Hij klom op de hooischelft en daar zat hij, het hoofd in de handen, na te denken over brand stichten in het kasteel, en zelf in de vlammen springen, — „dan zou zij 't weten".

Wat er gebeurd was op den hooizolder bleef lang schrijnen, als een wonde, hij moest eraan denken toen hij in een kerkboek voor jongens het woord levensmysterie las, dat hij niet begreep. Hij kon het niet vergeten in zijn herinnering aan den avond van de pony en het rijtuigje, de carbidlantaarns en van dat toen, in de donkere sparrenlaan.

Dien herfst raapten wij samen nog beukenoten bij het verlaten kasteel. We hoorden de roeken en toen het begon te regenen en we naar de kringetjes op het grachtwater keken sprak hij ervan, van maar beter te kunnen verdrinken, en dat hij zou wachten tot ze terug was.

Maar het voorjaar daarop ging hij naar het jongenspensionaat waar ze Frans moesten spreken. Ze kregen er ook muziekles en daar had hij op zijn rapport altijd een opvallend goed cijfer voor.

G. J. Resink

BADER IN ZEE

Hij staat tot aan zijn heupen in de golven,
maar half een mens en half een stronk koraal,
waar zich het weekdier in de schelpenschaal
der schaam door zeewier en de drift laat kolven.

Komt dan het schuim de tors nog overplenzen,
dan wordt hij iets als uit een oud verhaal,
voorgoed ontkomen aan de verre mensen
behalve aan mij, die in een vreemde taal
van hem getuig — maar in hem ademhaal.

BOSBRANDEN

De bergen roken van de wilde vuren,
waarmee alom het bos wordt weggebrand
en ik lig aan een bosrand uit te turen
en voel mij al van buiten aangerand.

Maar ook het oerwoud in mij moet verduren
dat zich een teed're maar verwaten hand
daaraan vergrijpen komt in alle kuren

van angst en luiheid uit een lager land.

Neen, moet ik toch eens worden uitgebrand,
geef goden dan dat ik uit èigen vuren
en èigen hout stil oprook in de azuren
luchten, waarboven zich uw hemel spant
in de oude geurigheid...

SUNDATROG

Waar zeeën en vulkanen eeuwig botsen
langs de bewogen rand van oceaan
en archipel, daar ruist het oerbestaan
uit bergrivieren en sirenerotsen

om allen, die mijn drift trachten te trotsen
langs al de kusten, die mijn diepte ingaan,
te overleven tot het laatste klotsen
voor het uiteindelijke òndergaan.

En toch, en toch, ik heb hem voortgebracht
en houd van hem die mens met zijn gedachten,
die me overvaart tot in zijn zwartste nachten
en mij — die ganse platten kan ontwrichten —
doorgronden zal tot in mijn diepste schacht
en al mijn schatten vangt in zijn gedichten.

A. G. H. Bachrach

JOSEPH CONRAD'S WESTERS OOG

Wanneer het toegestaan is zich op deze plaats ook af en toe van het Engels te bedienen, dan zou ik onze beschouwing willen openen met de verklaring:

> I have been for many years a teacher of languages. It is an occupation which at length becomes fatal to whatever share of imagination, observation, and insight an ordinary person may be heir to. To a teacher of languages there comes a time when the world is but a place of many words and man appears a mere talking animal not much more wonderful than a parrot. . . .

Dit is geenszins een stuk autobiographie van schrijver dezes doch pure Joseph Conrad — om precies te zijn, de tweede alinea van zijn in 1911 geschreven roman *Under Western Eyes* [1]).

In deze roman vertelt een Engels taalleraar te Genève een episode uit het duistere leven van Russische emigré's en revolutionnairen, dat hij daar van nabij heeft meegemaakt. Op zichzelf omvat e.e.a. slechts een politieke moord en de lotgevallen van de man die de moordenaar verraadt. Maar Conrad's Engelsman heeft z'n herinneringen opgetekend omdat, in hun motieven en reacties, de betrokkenen hem voor iedere niet-Rus volkomen ondoorgrondelijk leken — zelfs al had alles zich vóór diens ogen afgespeeld. Het was deze Engelsman nl. — juist als taalleraar — nog nooit duidelijker geworden dat de Westerse mens niet ‚dezelfde taal spreekt' als de Rus, dan bij het directe medebeleven van deze simpele episode.

Men kan het Russisch immers nog zo goed beheersen en nog zo veel Russen persoonlijk hebben gekend, en toch hoegenaamd geen begrip krijgen van het Russische volkskarakter. Zo erkent hij:

> The illogicality of their attitude, the arbitrariness of their conclusions, the frequency of the exceptional should present no difficulty to a student of many grammars; but there must be something else in the way, some special human trait — one of those subtle differences that are beyond the ken of mere professors.

En dan vervolgt hij onomwonden:

> What must remain striking to a teacher of languages is the Russians' extraordinary love of words. They gather them up; they cherish them, but they don't hoard them in their breasts; on the

[1]) Joseph Conrad, *Under Western Eyes* (Methuen, London, 1911).

contrary, they are always ready to pour them out by the hour or by the night with an enthusiasm, a sweeping abundance, with such an aptness of application sometimes that, as in the case of very accomplished parrots, one can't defend oneself from the suspicion that they really understand what they say.

There is a generosity in their ardour of speech which removes it as far as possible from common loquacity; and it is ever too disconnected to be classed as eloquence.... But I must apologize for this degression.[2])

Andermaal géén autobiographie, maar Conrad's *Under Western Eyes.* Let wel, „Under Western Eyes", een titel die misschien alleen te vertalen zou zijn door een combinatie van „In Westerse Ogen" en „Onder de Ogen van het Westen". En ja, naar aanleiding van dit vertalen moet ik nu toch even met een autobiographische glosse komen. Want dat ik het hier over Conrad zou willen hebben, is uitsluitend het gevolg van het feit, dat de gevoelswaarde van deze titel zo opvallend is verschoven tussen de tijd, dat ik als student voor het eerst over Conrad schreef, en het moment dat ik onlangs oude aantekeningen doorbladerde.

Terwijl ik nl. mijn spaarzame jeugdige bespiegelingen over *Under Western Eyes* overlas en daarbij automatisch probeerde die titel te vertalen, associeerde ik hiermee bijna even automatisch weer eens voor de zoveelste keer het besef, dat er werkelijk géén ontwikkeling in onze huidige wereld denkbaar is, ingrijpender dan de nog steeds verder uitkristallizerende ‚Heroriëntering van het Westen'.

Inderdaad: onze hèr-oriëntering. Waar het om ging was immers het herzien van onze verhouding tot ‚de Orient', d.w.z. tot al wat in de ruimst mogelijke zin gevoeld werd als niet-Westers. Want dat was het meest treffende bij mijn overpeinzingen naar aanleiding van Conrad's *Under Western Eyes.* Indertijd vond ik het eigenlijk maar vreemd van onze schrijver om voor een verhaal dat in Genève speelde zo'n uitgesproken partijdige titel te kiezen (als hij dat nu nog voor één van zijn Indische romans gedaan had: het „East-is-East-and West is-West"-idee begon immers in wezen pas „East of Suez"!). En heden ten dage leek het de gewoonste zaak van de wereld. Ondanks alles begint tegenwoordig het Oosten officieel midden in Duitsland. Zou Conrad's begrip van het Westen dan door deze verschuiving dichter bij ons zijn komen te staan? En Conrad's begrip van het Oosten, of beter nog van ‚de Oost'? Voor ons zelf, bedacht ik, was de gevoels-

[2]) Conrad, t.a.p., 2.

waarde van deze laatste term nog ééns zo radicaal verschoven in de tussenliggende jaren, toen het ‚Nederlands Oost-Indië' van Conrad's verhalen verkeerd was in Indonesië!

Het leek mij de moeite waard, met deze onmiskenbare verschuivingen als uitgangspunt, na te gaan of wij wellicht nu ook aan een herwaardering toe waren van Conrad's oeuvre als geheel.

Als wij ons afvragen welke titels ons het eerste te binnen schieten bij die voor kenners van de Engelse literatuur zo veelzeggende naam, dan is dat in negen van de tien gevallen: *Typhoon, Lord Jim, Almayer's Folly, The Nigger of the Narcissus* en (door hun verfilming) ook *Victory* en *An Outcast of the Islands.* Geheel of gedeeltelijk spelen al deze boeken in Z.O.-Azië. Ook toen ik zelf indertijd een studie van Conrad begon te maken was die het onmiddellijk resultaat van mijn enthousiasme voor zijn ongewoon suggestieve benadering van het Oosten, en in het bijzonder van de Westerse avonturier, die het Oosten onderging, en die dat deed als individualiteit.

Ik zeg met opzet „benadering" en ik zeg met opzet „individualiteit". Want de benadering van het Oosten, het letterlijk er-naderbij-komen, in de dagen vóór het bestaan van „Overseas Airways" geschiedde immers v i a d e z e e ! Ook toen vroeg ik mij al af in hoeverre Conrad's zeemanschap wel ooit zijn werkelijke levensdoel was geweest, in hoeverre misschien alleen maar middel. Betekende ‚de Zee' voor Conrad wellicht slechts de enige mogelijkheid om te leven volgens zijn eigen ideale gedragscode, werkte ‚de Zee' misschien voor hem alleen als katalysator bij de vrijmaking van zijn eigen diepste wezenstrekken? En wat betreft die benadering van het Oosten als individualiteit, daarvan kon men ook toen al zeggen, dat die in de eerste plaats geschiedde als revolterende individualiteit, als eenling die de gemeenschap waar hij uit voortkwam in protest ontvluchtte. Maar dit alles was slechts terloops; primair bleef bij de aantrekkelijkheid van zijn werken voor de lezer van mijn generatie het Oosterse zeeavontuur, het zeeavontuur zoals dat deel uitmaakte van de exotische ervaringsschat van een persoonlijkheid, welker intensiteit van beleven ik mij niet herinnerde ooit eerder te hebben ontmoet.

Ook onder U zullen er zijn die in de tijd van het meerderjarig worden dat lichte heimwee naar de avonturenroman hebben gekend, dat soms de (natuurlijk ook weer even vaak zorgvuldig onderdrukte) wens deed opkomen om nog éénmaal zo volmaakt door een boekenfiguur te worden geabsorbeerd als men dat als schooljongen kon wezen door een ‚Kapitein Nemo' of een ‚Lavarède', door een ‚Laatste der Mohika-

nen' of door ‚Kinderen van het Woud'. Het proces is algemeen bekend. Als men de zestien is gepasseerd, dan hebben Verne, Aimard, Cooper en Marryat vanzelfsprekend afgedaan. Dan duurt het jaren en jaren voordat men weer (en nu als gerijpte intellectuelen) serieus van gedachten kan wisselen over de relatieve merites der gevechtsmanoeuvres van een Captain Horatio Hornblower. En daar tussenin wil men uiteraard de wereld hervormen, weigert men steevast ooit een reef in zijn grootzeil te leggen en worstelt men met zijn Proust en Gide en Thomas Mann, met zijn Lawrence, Huxley en Joyce.

Bleek Conrad nu in dat gezelschap een verademing? Over 't algemeen is de onbevangen lezer, aanvankelijk verlokt door het z.g. ‚romantisch realisme' van Conrad's eerste boeken, inderdaad blij zich weer eens over te kunnen geven aan ‚het avontuur'. Volgaarne laat hij zich meeslepen tot in de grandioze climax, waarin deze verrassende verhalen immers steeds culmineren ondanks de meervoudige spreekbuizen verbonden aan hun typisch drastische en integere verteltrant. Bijna met heimwee koestert hij zich in wat hem treft als de door-en-door Engels-weemoedige humor in hun toon, zo simpel, zo stoer, zo inderdaad ‚recht-door-zee' nietwaar, zo zonder alles-en-allen te verklaren toch alles-en-allen begrijpend.... Dat wil zeggen, alles-en-allen? Zoals Joseph Conrad de atmospheer van een heel landschap weet op te roepen, zoals hij zelfs de meest verstokte landrot bewust weet te doen worden van wat het leven met wind en golven van een mens maakt, zoals hij de lezer de natuur weet te doen ondergaan, daarin voelt ook een leek onmiddellijk de meesterhand — ongeacht het te groot aantal adjectieven waarover de literaire critiek, inmiddels terecht, is gevallen [3]). Het personeel van de Britse koopvaardijvloot, varend en aan de wal, ontvangt uit zijn handen — zoals de commentatoren het al vroeg noemden — ‚haar unieke monument'. Maar dat is (zeker voor wie er pas kennis mee maakt) niet de kern van zijn oeuvre — al zal 't misschien alleen dáárom blijven leven. Van zijn allereerste werk tot zijn allerlaatste lijkt het thema waar hij over schrijft iets anders, iets dat iedere lezer t.z.t. doet voelen dat deze auteur — indien men hem al per sé met de „Ancient Mariner" wenst te vergelijken — zijn „wedding-guest" nog heel wat meer doet dan hem alleen à la Coleridge te onderhouden met een stijf gesponnen „yarn" over misstap en vergelding volgens die beruchte elementaire fatsoensbegrippen! Vele zijn de commentatoren die vergeefs getracht hebben Conrad's ‚message" uit zijn werk te distilleren; velen ook

[3]) Zie b.v. F. R. Leavis, *The Great Tradition* (Londen, 1948).

hebben zich tevreden gesteld met paraphrazen van de term „elusive", ongrijpbaar [4]); doch allen zijn het met Virginia Woolf eens dat men zich bij willekeurig welke pagina van Conrad ook, voelt zoals Helena voor haar spiegel toen ze besefte dat „do what she would, she could never in any circumstances pass for a plain woman" [5]).

En wij? Om hierop te antwoorden moge ik andermaal terugvallen op mijn vroegere impressies van Conrad en de verschuiving in gevoelswaarde der gebruikte begrippen, die ik constateerde bij mijn huidige wederzien daarmee: speciaal de verschuiving in de gevoelswaarde van de woorden „onze Oost". Terugbladerende ben ik nl. gaan beseffen in welk een wel zeer bijzondere verhouding tot deze schrijver juist zijn Hollandse lezer staat.... vooral wanneer deze Hollandse lezer ook enkele jaren in het décor van Conrad's Oosterse verhalen heeft kunnen leven en van nabij kunnen meemaken dat dit décor in andere handen overging.

Laat ik mij nader verklaren. Waar ik op doel zijn niet alleen de voor de hand liggende plaatselijke uiterlijkheden, al zijn die treffend genoeg, wanneer wij de Engelse spelling van zijn Maleise woorden en namen herleiden tot de bij ons gangbare. Joseph Conrad debuteert immers met *Almayer's Folly,* (1895) de tragedie van een vereenzaamde Indische Nederlander (A. L. Meyer?) op de Oostkust van Borneo, wiens enige kind, Nina, waarvoor hij een grote toekomst in Europa had gedroomd, hem verlaat om te trouwen met een jonge Indonesiër. Mede door nog al wat melodramatische passages behoort *Almayer's Folly* lang niet tot de sterkste van Conrad's werken. In de literatuurgeschiedenis wordt het meestal met enkele woorden afgedaan. En toch was het Conrad zelf die er nog een kwart eeuw later van verklaarde:

> If I had not got to know Almayer pretty well, it is almost certain there would never have been a line of mine in print. [6])

Lijkt het zo niet bij voorbaat eveneens „almost certain" dat dieper begrip van het effect van de ontmoeting met die tragische Indische Nederlander eerder kan voortkomen uit ons Nederlanderschap dan uit Conrad's — of der commentatoren — Engelsman-zijn? Het is bijna symbolisch, dat zelfs de voorgeschiedenis van deze betekenis

[4]) De term is van E. M. Forster *(Abinger Harvest)* en de bewuste passage wordt door Leavis aangehaald (t.a.p., 173).

[5]) V. Woolf, *The Common Reader* (Pelican Ed., 1938), 223.

[6]) Conrad, *A Personal Record* (London 1916), 87.

volle ontmoeting niet alleen met Nederland als zodanig verbonden is, doch in het bijzonder met Amsterdam. Maar laten wij ons eerst aan de feiten houden.

De biographische hoofdzaken van het leven van Josef Teodor Konrad Nalecz Korzeniowski zijn natuurlijk, dat hij een kleine honderd jaar geleden als Russisch onderdaan in de Poolse Oekraine werd geboren, dat hij als jonge man dienst nam als matroos op de Engelse koopvaardijvloot, en dat hij in de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog een prestige had veroverd als Engels romanschrijver in de Engelse literaire wereld, dat voor de grootsten niet behoefde onder te doen. Het moment in deze levensloop, waarbij ik (in verband met bovengenoemde hypothese) een ogenblik met U zou willen blijven stilstaan is zijn dertigste levensjaar. Verwacht U de term ‚mijlpaal', dan moet ik verklaren dat het tijdvak 1886/87 er voor hem inderdaad een was waarbij men zelfs op elk van de vier kanten van die paal een memorabel feit zou kunnen beitelen.

Om te beginnen viel in dat tijdvak de vervaardiging van het eerste literaire product waar hij zich ooit aan had gewaagd, een short story, ingezonden naar aanleiding van een prijsvraag van het populaire tijdschrift Tit-Bits. Met dit vlak van de mijlpaal hangen direct de volgende samen, want het overigens onbekroond gebleven verhaal van de tot eerste stuurman opgeklommen Korzeniowski droeg de betekenisvolle titel van „The Black Mate" [7]) en was geschreven in de Engelse taal. Veel later zou hij over die Engelse taal aan een Franse vriend schrijven, dat hij twee jaar na aankomst

> (*était*) suffisamment maître de cette langue pour passer le premier examen d'officier de la marine marchande, y compris une interrogation de deux heures.

En hij voegt daaraan toe „ ‚maître' n'est pas le mot juste: j'aurais dû dire ‚j'avais acquis' ". Nooit, vervolgt hij, had hij nl. een Engelse grammatica bestudeerd, zijn uitspraak was altijd gebrekkig gebleven omdat hij steeds moeite had met de klemtoon, en, zo eindigt hij,

> pour l'écrire, je lutte péniblement avec ce langage, que je ne possède pas, je le sens, mais qui me possède, hélas! [8])

In 1886 had deze waarlijk letterlijke ‚bezetenheid' zich dus het eerst gemanifesteerd. Verbaast het ons, dat, waar Conrad nu zozeer door de

[7]) Dit is later in herschreven vorm opgenomen in *Tales of Hearsay* (London, 1925).

[8]) Conrad aan J. de Spet, 23.1.1911 (G. J. Aubrey, *Lettres Françaises*, Paris, 1930).

genius van de Engelse taal was geadopteerd hij haar instinctief als het enige medium voor zijn eerste artistieke expressie heeft gevoeld....; verbaast het ons dat hij in dit zelfde tijdvak zijn laatste examen aflegt — het Staatsexamen voor „Master Mariner" in de Britse „Mercantile Marine" — en dat hij dan tevens op zijn beurt de nationaliteit van die taal adopteert en British Subject wordt?

Luidt op deze manier het opschrift aan de achterkant van de mijlpaal in Conrad's leven die 1886/87 heet ‚Eerste Engelse Proza', dan luiden die aan de zijkanten respectievelijk ‚Naturalisatie' en ‚Kapiteinsbrevet', terwijl er aan de voorkant gegrift komt te staan niet zonder meer ‚Ontmoeting met Almayer', maar ‚Verblijf in Nederlands Oost-Indië'.

Conrad's vertrek naar de Maleise Archipel was nl. zijn eerste reis na deze drievoudige adoptie van het land zijner keuze — een reis die begon in de haven van Amsterdam, waar hij, zoals we in zijn zeeherinneringen kunnen lezen [9]), weken en weken moest wachten op de lading die per schuit uit de provincie moest komen, maar door de strenge vorst overal was vastgevroren. Pas toen e.e.a. per as was gearriveerd, kon het schip vertrekken; Java, het einddoel, bereikte men drie volle maanden later.

De overtocht was verre van rustig en kort voordat men aankwam op de rede van Semarang trof een losgeslingerde ra Conrad nog zodanig in de rug, dat de Hollandse dokter, die hem na aankomst onderzocht, in zijn beste Engels uitriep:

> Ah, friend, you are young yet; it may be very serious for your whole life. You must leave your ship; you must quite silent be for three months — quite silent. [10])

In die dagen bezat Semarang nog niet zijn fraaie C(entraal) B(urger) Z(iekenhuis); Conrad gaf er dan ook, mede om de taal, de voorkeur aan naar Singapore te gaan, waar hij in 't gerieflijke hospitaal in de bovenstad werd opgenomen. Daar genoot hij van het prachtige uitzicht dat men op de plaats zelf en de haven heeft, en terwijl hij niet moe werd naar het ruisende waaieren van de klapperkruinen vlak onder zijn voorgalerij te luisteren, dacht hij onwillekeurig terug — zo vertelt hij ons — aan die andere periode van gedwongen rust in het ijzige, dik onder de bevroren sneeuw zittende Amsterdam. En inmiddels was hij „quite silent".

Conrad had zich inderdaad zo kalm gehouden, dat hij eerder dan

[9]) Conrad, *The Mirror of the Sea* (London, 1906), 48/49 en 51.
[10]) Conrad, t.a.p., 55.

men had verwacht weer op de been was en aan kon monsteren, toen hij de kans kreeg. Die deed zich voor in de vorm van een vrijgekomen stuurmansplaats aan boord van het s.s. *Vidar,* een kustvaarder die toebehoorde aan een Arabisch handelshuis, onder commando stond van een Engels kapitein, een grotendeels inheemse bemanning had, geregistreerd was in Banjermasin op Borneo — en de Nederlandse driekleur voerde. In het halve jaar, dat hij diende op dit schip maakte Conrad een vijftal reizen, op en neer tussen Singapore en Noord-Oost Borneo. De route ging door Straat Karimata, langs Banjermasin, Balikpapan, Poeloe Laut, en Dongola op West Celebes. En het werk stond in het teken van de handel in copra, rubber, bamboe en wat de archipel verder aan bevolkingsproducten opleverde. Op zichzelf was er niets opwindends aan. Alleen: van deze reizen dateert Conrad's contact met de Maleise wereld, dat hem zou inspireren als geen ander, zelfs niet dat met Midden Afrika drie jaar later. Want juist op deze reizen was het, dat hij bijna alle personages in levende lijve ontmoette die in zijn Oosterse romans terugkeren, en in de eerste plaats Almayer en Willems, de Nederlanders waarzonder ‚nooit een letter' van Joseph Conrad in druk zou zijn verschenen.

In het vierde hoofdstuk van zijn persoonlijke memoires [11]) bezitten wij een nauwkeurige beschrijving van de omstandigheden van Conrad's ontmoeting met deze twee. Zijn schip had net gemeerd aan de wankele steiger van Boeloengan, een inheems plaatsje met een kleine handelsnederzetting aan de monding van de Pantai, boven in Borneo. 't Was kort na zonsopgang; Conrad was huiverend aan dek gekomen om te proberen door de kille ochtendmist heen iets van de kust gewaar te worden. Alles droop nog van de dauw. Verder was het doodstil en het oerbos aan de overkant donker en roerloos. Toen kreeg hij het vage silhouet van een Europeaan in het oog en van een inheems huis achter hem, laag onder het hoog oprijzende, puntige atapdak. De man had alleen maar een flappende, gebloemde pyamabroek aan en een singlet. Naarmate hij dichterbij kwam, kon Conrad een somber gezicht onderscheiden onder lang, ongekamd zwart haar, dat half over zijn voorhoofd hing. Met de armen over de borst gekruist kwam die man langzaam nader, opdoemend uit de dichte nevel vlak bij het schip om met toonloze, vermoeide stem, waar niettemin een bitter wantrouwen in doorklonk, te informeren of ze ook zoiets als een rijpaard aan boord hadden....

Het rijpaard was een kittige Balinese pony, die op naam van

[11]) *A Personal Record,* 76 vv.

Toewan Almayer was ingescheept. Ook zonder de vraag naar die, voor iedere ingewijde volkomen zinloze bestelling had Conrad het geweten: dit moest de man zijn, waarover zo eindeloos veel verhalen in omloop waren, waar de hele reis door blank en bruin smalend of vol schouderophalend medelijden steeds weer dwazer anecdotes van had weten te vertellen, dit was Almayer, beurtelings beschreven als jammerlijke schertsfiguur, geheime-machten-bezittende intrigant, en eeuwig dromende fantast. Die avond dineerden gezagvoerder en stuurman van het s.s. *Vidar* op Almayer's vervallen voorgalerij. Terwijl hun gastheer koortsachtig het ene nieuwe plan na het andere ontvouwde, vingen zij ook een glimp op van Willems, de verlopen matroos, die op Almayer's zak teerde. Keer op keer kwam Conrad daarna terug; hij kon maar niet genoeg krijgen van het aanschouwen van die onwaarschijnlijk menselijke wrakken, van het deelhebben aan het verworden bestaan dezer ‚Europeanen' zoals zich dat daar afspeelde in die Oosterse rimboe voor zijn Westerse ogen. En als hij niet naar Almayer luisterde, luisterde hij naar de Inheemsen, die kwamen handel drijven of als dekpassagiers meevoeren. Enig Maleis was hij gauw genoeg machtig en wat hij niet verstond of hem onverklaarbaar leek vroeg hij aan zijn Kapitein, die dit traject al twintig jaar bevoer en de mensen kende en begreep als weinig anderen. Op deze trage pendeldienst tussen Singapore en Oost Borneo luisterde Conrad en observeerde en nam in zich op voor zijn hele verdere leven, niet alleen het wezen van Almayer en Willems, maar ook dat van Lakamba, Babalatchi, Abdullah, Tom Lingard en Jim. En dit alles speelde zich af gedurende die luttele maanden van 1887 kort nadat hij zijn hoogste zeemansbrevet had behaald en door zijn naturalisatie officieel deel was gaan uitmaken van de natie welker taal hem had geadopteerd; dit alles, d.w.z. Conrad's confrontatie met het Oosten zoals zich dat aan hem openbaarde in de Buitengewesten van het oude N.O.I.

Wanneer Conrad op een der laatste bladzijden van zijn persoonlijke memoires uitvalt tegen de gebruikelijke misvattingen over ‚de Vrije Wil', dan is de aanleiding dat eerste bezoek aan Almayer's voorgalerij. Hoe gemakkelijk had hij die invitatie niet kunnen afslaan! Hij had haar echter aanvaard — en daarmee de profetische woorden van die Hollandse dokter op Semarang in de wind geslagen — om er de rest van zijn dagen voor te boeten met „the price of his sanity" [12]).

Op een der allereerste bladzijden van *A Personal Record* vinden wij, naar aanleiding van het boek waarmee hij debuteerde, de bekentenis:

[12]) t.a.p., 87.

For many years, Almayer and the world of his story had been the companions of my imagination. [13])

Verduidelijking als zij is op zijn reeds eerder geciteerde uitspraak over die ontmoeting, krijgt deze bekentenis nog een apart accent door de toevoeging:

without, I hope, impairing my abililty to deal with the realities of sea-life.

Die toevoeging is ontroerend in z'n bezorgdheid om toch vooral niet de indruk te vestigen — zelfs nu niet als mémoires-schrijvend en sinds jaren erkend en gevierd auteur — dat hij niet óók, en zelfs in de eerste plaats, een goed en plichtsgetrouw zeeman was geweest. Ze is tevens veelzeggend. In werkelijkheid waren „the realities of sea-life" voor hem sinds die gedenkwaardige landing op de Noord-Oostpunt van Borneo niet de stand van de zeilen en 't bijhouden van het logboek geweest, maar de zich bijna tot 't psychisch ondraaglijke verdiepende contacten met „Almayer and the world of his story".

Wie zich tracht te verplaatsen in de gemoedstoestand van onze Britse Pool voelt dit — en voelt vooral, dat Conrad niet was de „amateur de psychologie" der Franse commentatoren, voor wie Almayer Conrad's „trouvaille" bleek. Wat hij dan wel voor hem was?

Joseph Conrad, nogmaals, heeft verklaard dat Almayer en diens lot, jaren voordat hij overging tot schrijven, de „companions" waren geweest van zijn „imagination".

Conrad, zoals ook zijn meest toegewijde bewonderaars erkennen, is geen „Maker": de luttele figuren in zijn hele oeuvre die ‚bedacht' zijn, blijven ver onder de maat — wat overigens volkomen klopt met zijn eigen bijna pathologisch vaak herhaalde verzekering „J'ay vécu tout cela!". [14])

't Was Almayer, die de z e e m a n Korzeniowski voor het eerst in staat stelde al wat hij in zijn veelbewogen leven had gekend als de s c h r i j v e r Conrad uit te zeggen in geïmagineerde vorm! Met andere woorden, wat het hem aandeed was het geconfronteerd worden op die gedenkwaardige Singapore—Borneo reizen met de concrete belichaming van de legende die hij sinds jaar en dag in zich had omgedragen, de legende namelijk van de ‚outcast', van wat in zijn verbeelding de idee-fixe van zijn e i g e n outcast-zijn was geworden.

Hier zullen wij het slechts over de kracht, niet over de oorsprong

[13]) t.a.p., 9.

[14]) Conrad aan Sir Sidney Colvin, 2 Februari, 1917. Aubrey, *(Life & Letters,* London, 1827; II, 182).

hebben van een idee-fixe dat hij, dank zij de eigenaardige ambivalentie van de relaties met zijn geboortegrond tot de dood toe zou behouden. In elk geval is de graad waarin Conrad de verspreiding van de Almayer-legende in de Indische wateren overdrijft (in zijn herinneringen aan het voorspel van hun ontmoeting) meer dan kenschetsend. Hij wekt de indruk of hij eigenlijk geen gesprek gehoord had, waarin de naam Almayer niet minstens één keer viel. Maar wie ‚onze Oost' gekend heeft, weet dat zulke figuren overal in de Buitengewesten te vinden waren en dan vaak van nog heel ander kaliber. Zo komen wij b.v. in Du Perron's *Het Land van Herkomst* een zekere Reedijk tegen, oud zee-officier, die ons beschreven wordt als een grote, zware en kale man met heldere ogen, een beminnelijk gezicht en vlossige blonde snorren. Iedereen noemde hem een fantast. De planters op het platje schaterden als ze hem te paard voorbij zagen sjokken. Hij probeerde telkens nieuwe dingen, ontdekte ontelbare belangrijke perspectieven en handelde steeds of zij al uitgevoerd waren, zodat hij zich altijd misrekende en grote verliezen leed en soms zo arm was dat de Inheemsen hem rijst, vruchten en vis brachten. Van hem zegt Du Perron letterlijk:

> Hij stierf ten slotte als een der onbegrepen helden van Conrad, romanties en verlaten, door de kollega's tot het bittere einde voor een dwaas aangezien, door de inlanders.... op hun niveau getrokken. Er zijn andere Europeanen als hij, intelligenter dan hun mede-blanken doch op een soortgelijke manier uitgesloten, gelukkig en ongelukkig, trots en berustend tegelijk, in een kampoenghuis gestorven. [15])

Was trouwens de hele tijd dat Du Perron's eigen vader aan de Zandbaai op Java's eenzame Zuidkust een rijstpellerij probeerde op te bouwen niet even Conradiaans van spheer?

Om nu op Conrad zelf terug te komen: het laatste aspect van dat mijlpaal-jaar 1886/7 zouden we dus uiteindelijk kunnen omschrijven als de definitieve verschuiving in zijn realiteitsbegrip, of liever, de definitieve omwisseling in zijn bewustzijn van „realities" en „imagination" gedurende zijn ontmoetingen met de wereld van Almayer, d.w.z. met de Indo-Europese wereld van het vroegere N.O.I.! Toen deze verschuiving, deze omwisseling eenmaal had plaats gevonden — en wie zal zeggen na welke innerlijke worsteling — toen werd elk langer verblijf op het terrein waar die strijd gestreden was vanzelfsprekend ondragelijk en zinloos. Het schijnbaar als gril plotseling op-

[15]) E. du Perron, *Het Land van Herkomst* (Amsterdam, 1935), 187/9.

geven van zijn positie aan boord van de *Vidar* krijgt in dit licht pas zijn juiste perspectief en *The Shadow Line* — een van Conrad's latere en meest indringende verhalen dat met deze ogenschijnlijke desertie na aankomst te Singapore begint — krijgt zo een centrale plaats in zijn oeuvre. Maar hij ontleent de titel van *The Shadow Line* dan ook aan het beeld van de schaduw die we ineens als een lijn dwars over onze levens getrokken zien als we beseffen: ja, daar-en-daar was 't uit met het onbezorgde élan van onze jeugd en begon „the more self-conscious and more poignant period of maturer life"....

In de uiterlijkheden van Conrad's leven viel deze schaduwlijn samen met het verkrijgen van zijn eerste commando, kort na zijn impulsieve afscheid van de *Vidar.* Maar in zijn innerlijke ontwikkeling markeert zij de consolidatie van wat Almayer in hem had bewerkt. Dat was nl. twee jaar later, na zijn reizen in de Pacific. Ook in dat geval volgde een korte periode van inactiviteit op zijn terugkeer. Maar toen ging hij ineens over tot het uiten, tot het vorm geven, d.w.z. hij begon te schrijven. En het beeld is te treffend om U te onthouden. Conrad, immers, zat eenzaam op kamers midden in Londen, vlak bij Bessborough Gardens en de Theems. Het was September 1889 en de eerste herfstnevels overdekten de rivier en de stad met een blauwachtig waas dat 's ochtends slechts langzaam optrok naarmate een waterige, oranjezon hoger klom. Conrad had niet veel rust nodig gehad: spoedig genoeg had hij zich weer dagelijks naar het Shipping Office begeven op zoek naar een nieuwe aanstelling. Inmiddels deed hij niets. Een van die ochtenden stond hij zo voor het raam, stopte zijn pijp en staarde, in afwachting van het ontbijt, zoals gewoonlijk naar de opalen mist waar de Londense huizen-jungle nog nauwelijks herkenbaar uit oprees. Was het dat zijn hallucinerend herinneringsleven hem het beeldrijm met die andere jungle en die andere ochtendmist één keer te veel opdrong? In elk geval draaide hij zich plotseling met een ruk om, belde, liet de dochter van zijn hospita de ontbijtboel weghalen (‚onmiddellijk en met spoed'), en begon te schrijven — te schrijven aan de tafel waar hij pas nog zelf aan had zitten eten na ongetwijfeld, óók zoals gewoonlijk, eerst een hele tijd niet gereageerd te hebben op haar herhaalde „Your breakfast, Sir. Please, Sir, Your breakfast!" Want wat hij boven aan zijn papier zette was niet anders dan de Maleise kreet waarmee de Inlandse echtgenote van Almayer haar sombere man ten dis noodde: „Kaspar! Makàn!"

Dit waren de eerste woorden van *Almayer's Folly.* Voor hij het wist was zijn papier vol. En met dat eerste vel was de teerling gewor-

pen, volkomen onbewust en volkomen definitief. Jaren later zou hij zich nog herinneren:

> From the moment I had, in the simplicity of my heart and the amazing ignorance of my mind, written that page the die was cast. Never had Rubicon been more blindly forded, without invocation to the gods, without fear of men. [16])

Joseph Conrad was toen twee-en-dertig jaar.

(Slot volgt)

[16]) *A Personal Record*, 69.

H. J. Pos

G. F. C. GRISS ALS WIJSGERIG HUMANIST EN ALS MENS

Na een tweejarige ziekte, waarvan hij de benauwenissen dapper en gelaten had gedragen, is Frans Griss op 2 Augustus van dit jaar te Naarden overleden. Hij zal door de wiskundigen in Nederland en in de wereld herdacht worden als een oorspronkelijke geest, wiens ontdekkingen op het gebied der negatieloze wiskunde, die zijn schepping is, al is ze tevens een doortrekking van het intuitionisme van L. E. J. Brouwer, hem een blijvende plaats verzekeren.*) Behalve wiskundige was hij wijsgeer. Over het verband tussen deze beide en zijn idealistische filosofie is in het Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte geschreven (October 1953). Deze zakelijk gehouden herdenking doet niet voldoende recht aan een derde aspect van Griss' sterke geest: zijn humanisme. Dit tijdschrift is wellicht de geschikte plaats om deze zijde van zijn denken in de herinnering vast te leggen.

Griss' geschrift *Idealistische Filosofie* (Van Loghum Slaterus, 1946) heeft tot ondertitel: Een humanistische levens- en wereldbeschouwing. In Aanhangsel II, getiteld: Personalistisch socialisme (een humanistische fundering) zegt de schrijver (blz. 74 midden): „Alleen moet ik bekennen, dat ik voor me zelf oorspronkelijk van *individualistisch* socialisme heb gesproken." Hij vervangt dit dan door *personalistisch* socialisme, al merkt hij op, dat vaak „vele individualisten onrecht gedaan wordt, evenals vele liberalen onrecht wordt gedaan, als ze vereenzelvigd worden met conservatieve kapitalisten van de Vrijheidsbond." Deze citaten krijgen betekenis in het perspectief van Frans Griss' geestelijke levensgang en worden ten volle duidelijk wanneer men hem van zijn jeugd af heeft gekend. Dit voorrecht is mij te beurt gevallen, waardoor ik in staat ben zowel in systematisch als in genetisch verband zijn humanisme te belichten. Zelf dacht hij, dat alleen het eerste verband betekenis heeft. Hij verwierp alle verklaring van iemands denken vanuit het dynamisme der krachten, die van de jeugd op hem inwerken en waarop hij terugwerkt. Hij vreesde er volstrekte relativering en scepticisme als gevolgen van. Hierover hebben we veel gesproken. De afweer van psychologisme was bij Frans Griss in alle geval dienstbaar aan zijn op het universele gerichte denken. Filosofie was hem analoog met wiskunde in het beroep op er-

*) vgl. *A. Heyting*, De betekenis van het wiskundige werk van G. F. C. Griss in: Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbegeerte, 46e jaarg., afl. 1, October 1953.

kenning van haar stellingen door álle denkende mensen. Nu zijn werk is afgesloten, neem ik de vrijheid om daarover zowel onder filosofisch als onder psychologisch, of liever: persoonlijk-menselijk gezichtspunt te spreken. Het laatste kunnen alleen wij, die hem gekend hebben. Het doet niets af aan de eerbied, zoals uit het verdere van dit opstel zal blijken. Het is bovendien noodzakelijk, want de filosofische fundering van het humanisme bij Griss, zijn afleiding ervan uit zijn idealistische mystiek was voor hem zelf niet meer dan een mogelijkheid, blijkens wat hij op blz. 75 zegt: „Hiermee meen ik te hebben duidelijk gemaakt, dat mijn levens- en wereldbeschouwing ook als een humanistische fundering van het personalistische socialisme kan worden beschouwd." De toon is hier minder stellig dan in de hoofdstukken I—V, die over het Bewustzijn, de Wiskunde, de Wetenschappen, de Mystiek en Goed en schoon handelen. Toch heeft Griss een hoofdstuk VI aan de Samenleving en een Aanhangsel aan het personalistisch socialisme gewijd.

Beschouwen we nu eerst het systematische verband. De wiskunde, d.i. het wiskundig bouwen is het model van alle verstandsdenken. Dit wordt eerst tot volledig denken in de filosofie, waar de uiteenhoudende werkzaamheid overgaat in een eenheid-bestrevende mystiek. Het doel van het volledige bewustzijn is zo groot mogelijke geestelijke ontplooiing, ethiek de bewustheid aangaande de eigen volmaking en *die der medemensen.* Hier doorbreekt Griss de individualistische grondtoon van zijn aanvankelijke denken. In de kennistheoretische reflecties treedt bij hem de medemens alleen op als een hypothese, die, winnend aan waarschijnlijkheid naarmate de gedragingen van gelijksoortige wezens meer met de eigene conform blijken, toch nooit de unieke zekerheid van het eigen zijn verkrijgt. In dezelfde lijn ligt bij Griss de poging om de zogenaamd reële wereld te bepalen volgens een criterium, waardoor zekere verbanden van voorstellingen — die als voorstellingen zich *in* het bewustzijn bevinden — zich onderscheiden van andere voorstellingen — eveneens *in* het bewustzijn aanwezig — die niet de kenmerken van constantie en aan de wil onttrokken, zich opdringende noodzakelijkheid hebben, die eerstgenoemde vertonen: de buitenwereld wordt hier gereduceerd tot een eigenaardig soort van voorstellingen en daarmee principieel op het bewustzijn betrokken, al heeft dit laatste over die voorstellingen minder macht dan over de andere. Griss heeft dusdoende aan de reële wereld het minimum gegund, wat een radicaal-idealistisch denken kan toegeven: haar constantie, die na onderbroken waarneming, na slaap en bewusteloosheid, zich bevestigt.

Tegen deze kenschetsing is het bezwaar van kracht, dat die groepen

samenhangende voorstellingen evengoed veranderingen vertonen als de binnenwereld. De constantie is dan ook wellicht een minder wezenlijk kenmerk dan het aan de wil van de waarnemer onttrokken zijn. Dit laatste geldt overigens alleen voorzover de voorstelling op geen wijze tot handelen leidt, immers dáár krijgt het bewustzijn „macht" over het voorwerp. Afkerig van alle pragmatisme en voorrang verlenend aan beschouwen boven handelen (zie Id. F. blz. 47) kwam Griss in de impasse van de wereld in het algemeen en haar belangrijkste inhoud: de medemens tot een schim te zien verwazen, zózeer, dat de gedachte scheen te worden ingegeven als leefde de enkeling met zijn eigen bewustzijn als enige zekerheid. De Indische mystici, die hij zo vereerde, kwamen hem tegemoet op dit punt. Bij J. A. Dèr Mouw vindt men telkens de gedachte, dat het ik Brahmaan is die de werelden weeft. Maar hoe kon bij eenzijdige doorvoering van dit gezichtspunt een filosofie zin hebben? Een theoretische leer der kennis niet eens, want ze is geen monoloog, immers ze richt zich tot verstaanders en wacht op een instemming of afwijzing die niet afkomstig zijn van voorwerpen der verbeelding. Acht ik mijzelf geen drogbeeld, dan ook de medemens niet, die ik op mijn beurt wil zijn, wanneer ik gedachten formuleer en voorleg of voorgelegd krijg.

Griss was in krasse tegenspraak met zichzelf in zulke gedachten. Hij mocht ook graag de eenheid van de persoon betwijfelen en de aandacht bepalen bij het verschil tussen een vijftigjarige en „diezelfde", toen hij een kind van vijf was. Hij meende dan, dat die herinnerde vijfjarige van fantasie niet was te onderscheiden, dat deze hem vreemd was en even betwijfelbaar als de medemens. En toch hadden zulke krachttoeren van het kritisch verstand betekenis voor zijn filosofie: ze waren kenmerkend voor de volstrekte onafhankelijkheid van zijn denken. Hij kon zich denkende instellen op één enkele zekerheid en dan verder alles daaromheen relativeren. Hij liet de beseffen en kategorieën, die het leven van mens en samenleving ondersteunen, vrijelijk verdwijnen in zijn denken. Dit experiment gaf hem geen duizeling, hij bleef er rustig onder, zó vrij en sterk was hij als denker. En na die vluchten tot een hoogte, van waaruit men de dagelijkse wereld niet meer zag, keerde hij rustig terug tot het gewone leven. Bij al wat hij denkende relativeerde en ophief, was hij in staat als een gewoon mens te doen, zonder zijn diepte te laten merken. De kritische twijfelingen behield hij, maar zonder dat iemand het merkte. Deze tweeheid maakte hem niet tot een eenzaam mens, want de eros werkte bij hem zowel in het intellect als in menselijkheid en gemeenschapszin.

Dit laatste verklaart ook, dat hij ondanks de individualistische en solipsistische inslag in zijn denken tot de problemen van ethiek en samenleving is gekomen. Consequent was dat niet, hoewel hij zelf meende, dat zijn socialisme uit zijn idealisme voortvloeide, er eenvoudig een toepassing van was. In een streng volgehouden leer van het eigen bewustzijn als het enig-zekere is aan medemens en samenleving moeilijk een plaats aan te geven. Griss beging de inconsequentie, dat toch wel te doen.

Deze inconsequentie is uitvloeisel van zijn rijke, naar volledige omvatting strevende geest. Toch is de overgang van de kennende bezinning naar het handelen-in-gemeenschap hem niet makkelijk gevallen. Uitwendige aanleiding zijn voor hem geweest het vóór de oorlog dreigend nationaal-socialisme, de ervaringen tijdens de bezetting en de naar democratisch socialisme gerichte doorbraakgeest van 1945, die ook hem naar links verschoof: hij was opgevoed in het liberalistisch devies van ieder streeft voor zichzelf en het geheel vaart daar wel bij. De in de nood der bezetting geboren nieuwe solidariteit, die vele intellectuelen tot verandering van partij bracht, pakte ook Frans Griss, de van huis uit zo individualistisch denkende, die vroeger de medemens niet principieel had onderscheiden van een fantoom en nu voor ieder mens een gelijk recht tot zelfontplooiing stelde, aan de staat de verzorging van de materiële behoeften van alle burgers tot taak gaf en daarbij het gebruik van dwang niet uitsloot (blz. 76). De materiële verzorging van de gemeenschap, zo heet het, moet op een redelijke grondslag steunen, de productie mag niet op winst gericht zijn. Aan de winstbegerige werkgever wordt voorgehouden, dat ook intellectuelen en kunstenaars niet om winst werken en dat de bevrediging van nuttig te zijn voor de gemeenschap voorop moet staan. Griss onderscheidt scherp tussen de staatstaak, die uitsluitend ordenend en verzorgend heeft te zijn en de geestelijke zelfontplooiing der burgers, die door de staat moet worden mogelijk gemaakt, maar die van staatsbemoeiing vrij dient te blijven. Zijn bezorgdheid, dat de staat zijn dwang zal uitstrekken ook over het geestelijke leven en zijn eis, dat dit niet zal gebeuren wijzen erop, dat hij beseft heeft, hoe moeilijk het is, tussen stoffelijke verzorging en geestelijke ontplooiing te scheiden. De dialectische denkwijze ziet hier scherper, wanneer ze de innige eenheid van stoffelijke voorwaarden en geestelijke werkzaamheid en haar wisselwerking bij voorlopig primaat van de eerste stelt. Dat de regelende staat dreigt zijn bevoegdheid te overschrijden en het geestelijke aan te tasten, is de helft van de waarheid. Griss had er minder oog voor, dat

de andere helft dit is, dat de staat bij zijn streven om de stoffelijke voorwaarden voor allen te scheppen de weerstand ontmoet niet alleen van bevoorrechte belangengroepen, maar evenzeer van geestelijke groeperingen, die onbewust en te goeder trouw de onrechtvaardige rechtsorde ondersteunen of ook soms welbewust zich in haar dienst stellen en dan het geestelijk arsenaal vormen van die belangengroepen.

Griss dacht noch dialectisch noch dynamisch. Hij onderschatte de weerstanden, die de beginselverklaring, welke hij als aanhef van een nieuwe grondwet in twaalf punten opstelde bij invoering in de gemeenschapsorde blijken te wekken. Hij was zo zuiver, dat hij zich niet kon voorstellen, dat het geestelijke gebruikt kan worden om aan egoïstische driften van enkelingen of groepen een schijn van rechtvaardiging te geven. De omzetting in gezindheid, waardoor de ondernemer „in het tot bloei brengen van een voor de samenleving nuttig bedrijf voldoende bevrediging zal moeten vinden (blz. 73)" is inderdaad de overgang van egoïsme naar solidariteit, maar voorshands zijn de ondernemers te tellen, bij wie de dienst aan de gemeenschap vooropstaat en bovendien heeft die zuivere gezindheid, zal ze niet een toevallige speling in het verpletterend overwicht van de zelfzucht boven de solidariteit blijven, alleen kans op uitbreiding, indien de mogelijkheid zelf op toegeven aan gewinzucht zou zijn afgeschaft. Immers dat bij voortbestaan van die mogelijkheid het hogere beginsel zou prevaleren, is een met negatieve zekerheid gelijk te stellen onwaarschijnlijkheid.

Wanneer men de door Griss opgestelde beginselverklaring van het personalistisch socialisme herleest, ziet men zich terugverplaatst naar de tijd van bevrijd Nederland met nieuwe idealen, die onder de druk waren gerijpt, zo dichtbij nog naar de jaren en zo ver weg naar de geest. Het is ontstellend, te zien, hoe nauwelijks één der punten, waarvan de verwezenlijking zo nabij leek dat de gedachten van velen er door werden bezig gehouden, enige invloed gehad heeft op het leven van ons volk. De grote verdienste van Griss blijft, dat hij doordacht heeft, hoe een redelijk-georganiseerde samenleving moet zijn ingericht en het ideaal, dat sedert Plato de denkers heeft bewogen, te hebben geformuleerd in aansluiting aan uitspraken van toenmalige leiders van Nederland, maar scherper dan deze. Zo heeft hij kritiek geoefend op hetgeen de voorzitter der Nederlandse Volksbeweging in de constituerende vergadering zei dat „barmhartigheid, gerechtigheid en naastenliefde geen holle phrases zijn". Terecht merkt Griss daarover op, dat barmhartigheid alleen zolang een deugd is, als de inrichting der maatschappij de gebreken heeft van de onze en dat de noodzaak om die

deugd te betrachten een treurig getuigenis is tegen die inrichting. Hij verzacht zijn kritiek met toe te voegen, dat „het vooropstellen van deze deugden niet zo scherp is bedoeld, maar o.a. als een mogelijkheid van vereniging van allen van goeden wille" (blz. 75). De rol van met macht bekleed uitvoerder van het ideaal heeft hij nooit willen vervullen en hij begreep, dat in de praktijk en voor de massa alles anders gezegd moet worden.

Toch blijft de vergelijking tussen wat toenmaals aan stappen voorwaarts werd gedaan in sociaal-politieke denkbeelden, die, gerijpt in de ervaring van een regressieve terreur, vlakbij de verwezenlijking schenen en hoe het na acht jaar geworden is, beschamend. Het is zeker waar, dat kleine landen minder en minder als soevereine machten gelden, dat ze ingelijfd zijn bij een sterke enerzijds of anderzijds en dat ook de beslissing om in een groot conflict neutraal te willen zijn niet meer telt, ja door de betrokkenen zelf niet meer als recht wordt gehandhaafd. Daardoor wordt verklaard, waarom ons aandeel in de collectieve bewapening zo zwaar drukt op de welvaart, terwijl toch, zo formuleert Griss punt 3: „stoffelijke welvaart bij meer gelijkmatige verdeling mogelijk is, dank zij de verbeterde techniek". Het is ook weer beschamend, dat, onder de druk van de huidige situatie, die verbeterde techniek vóór alles gebruikt wordt om wapens te maken, waarvan het gebruik de ondergang der mensheid en zeker der beschaving zou betekenen.

In zijn overrijke boekje zegt Griss ergens, dat iemand voor een bepaalde samenleving te goed kan zijn of te slecht. Hem zelf zal ieder die hem gekend heeft onder de eerste kategorie rekenen, met de aanvullende opmerking, dat er van zulke mensen veel te weinig zijn.

Bij zijn uitvaart is namens het gemeentebestuur van Gouda gesproken en gezegd: als er meer mensen waren als hij, hadden we een betere wereld. Dit beamend knoop ik hierbij aan om te komen tot een beeld van Griss' persoonlijkheid. Wanneer ik tracht vanuit deze zijn filosofie en zijn humanisme te belichten, bega ik wat in zijn ogen een ketterij was en een ontsporing. Maar zoals hij mij in ongetelde gesprekken niet heeft overtuigd, dàt dat niet mag, zo houd ik, nu hij niet meer kan antwoorden, mijn stelling vol, dat er een innig verband is tussen iemands persoon en zijn filosofie, waarbij dit woord zo ruim is genomen, dat het zowel hogere bewustwording als ongereflecteerd besef omvat. In het eerste geval is het niet zo, dat de persoon en zijn filosofie als het ware grondvorm en afdruksel zijn: de filosofie die men bewust kiest, met behulp van lectuur en studie, is veel meer een perspectief, waarin men streeft, dan uitdrukking van het werkelijke zijn. Zelfs

kan ze tot dit laatste complementair staan. Wanneer Griss zegt, dat de zin van het menselijk leven ligt in zo intensief mogelijke ontplooiing en deze omschrijft als vergeestelijking, heeft hij daarmee gekozen. De bewustwording van deze keuze voegt zich naar een feitelijke, onbewuste structuur, die evengoed noodzaak als keus kan heten: de betrokkene kan niet anders dan zó zijn. Naarmate zulk niet-anderskunnen dieper ligt, zijn keuze en noodzaak hechter verbonden.

Bij een denker komt de echtheid uit in ongeborgenheid en onafhankelijkheid van conventies en groepsbeseffen. Zulk een denker was Griss. Hij verhief zich schenkend boven de toevalligheden en de onbillijkheden van het maatschappelijke zijn. Hij was leraar aan een lyceum, maar naar innerlijke rang voorbestemd voor hoger onderwijs en wetenschapsbeoefening. Wat hij in dat opzicht verdiende is hem niet ten deel gevallen. Zijn privaat-docentschap in de invariantentheorie, later in de intuitionistische en de negatieloze wiskunde was niet meer dan een verpozing van enkele uren naast het zware schoolrooster. Maar hij klaagde niet en nooit was zijn taak hem te min, integendeel: hij schonk steeds boven wat redelijkerwijs verwacht werd, als hij met vlugge leerlingen verder ging dan op school en de achterlijke bijhielp in extra-uren. Alleen daarmee zou men zijn leven gevuld geacht hebben, maar hij werkte ook nog verder in de intuitionistische grondslagenleer en was een ijverig lid van het Humanistisch Verbond, welks afdeling te Gouda hij in 1946 hielp tot stand brengen. Hoewel hij nooit iets deed om bekend te worden, verwierf hij roem tot ver buiten Nederland door de verhandelingen die L. E. J. Brouwer en A. Heyting tussen 1945 en 1952 in de Akademie van Wetenschappen hebben aangeboden en door de korte mededeling die Louis de Broglie in de Académie des Sciences over negatieloze wiskunde opnam. In 1949 meldde zich in Gouda een Franse mathematica, Mlle Nicole Dequoy, die een beurs had gekregen om zich onder Griss' leiding te stellen. Zij heeft in drie opeenvolgende jaren telkens een tijd bij hem vertoefd en aldaar de dissertatie voorbereid waarop zij in Juli '52 aan de Sorbonne is gepromoveerd. Belangstelling uit vele landen kwam ook nog in 1949 toen de negatieloze wiskunde ter discussie gesteld werd in Brussel, in het Institut des sciences théoriques. En in 1952 meldde zich de Amerikaan Gilmore als student in de wis- en natuurkunde aan de Universiteit van Amsterdam: hij promoveerde aldaar bij E. W. Beth in Juni 1953 over: The effect of G. F. C. Griss' criticism of the intuitionistic logic on deductive theories formalized within the intuitionistic logic.

De kwaal, die zich bij Griss in de zomer van 1951 voor het eerst openbaarde en die hem dwong om zijn onderwijs te staken, werd in de afgelopen winter erger. De promotie van Nicole Dequoy heeft hij niet kunnen bijwonen en tot een gesprek met Gilmore is het niet meer gekomen. Maar in alle geval heeft hij beleefd, dat aan zijn ontdekkingen aandacht werd geschonken. Er was in hem niets wat meewerkte tot eigen roem. Zichzelf verwezenlijkend in zijn denken heeft hij de distanciëring betracht, die daartoe nodig is en de vreugde gesmaakt van erkenning door vakgenoten. Tegen een wezenlijk deel van zijn natuur, tegen een haast verlegen bescheidenheid en zachtmoedigheid in, is hij een strijder geworden voor de waarheden, die hij in verzonkenheid had gevonden en die voortaan op zijn naam staan. Wanneer hij vocht voor zijn inzichten, kon men hem aanzien, dat hem dat moeite kostte, dat hij niet de waarheid gekoppeld had aan een vitale wil als velen, die haar enkel kunnen voorstaan door zichzelf te laten gelden: bij Griss stond het redelijke voorop, de noodzaak om bij goeden wille te denken zoals hij dacht, een zich laten meevoeren meer dan een wilskrachtig poneren. In dat alles was hij een voorbeeld van een onzelfzuchtig, zichzelf niet zoekend mens.

Zijn humanisme heeft Griss zelf als voortvloeiend uit zijn mystiek idealisme voorgesteld. Hij zocht er een objectieve verantwoording voor, die betwijfelbaar is: bij niet vele humanisten is de Indische metafysica de achtergrond van hun geesteshouding. Wat Griss recht geeft op blijvende herdenking door humanisten is, dat hij zowel door bewuste verantwoording als door zijn persoonlijk wezen heeft gesproken. Het begrip humanisme heeft geen scherp-omschreven bepaaldheid, het drukt een ethos van vrije levensernst uit, dat op verschillende wijzen kan worden gefundeerd; het is een houding, waarin met natuurlijke krachten gestreefd wordt naar een redelijk optimum.

Dit ethos wint meer aan overtuigingskracht door levende voorbeelden dan door leerstellingen. Levende mensen maken het humanisme, meer dan omgekeerd. Soms weten zij, dat ze humanisten zijn, soms niet. Griss behoorde tot beide kategorieën. Voor zijn eigen bewustzijn streefde hij naar redelijke verantwoording en dacht zelf, dat zijn gedragingen en gevoelens voortvloeiden uit zijn denken. In werkelijkheid was het andersom: wat hij voor anderen was en hoe hij zich door gezindheid en uitdrukking aan hen openbaarde, moest hemzelf ontgaan. Degenen, die hem gekend hebben, weten, dat hij een blijmoedig, welgezind, vriendelijk, zichzelf wegcijferend en in zelfschenking zich bevestigend mens geweest is, dat zijn nobelheid niet uit zijn denken

kwam, maar beide uit een gemeenschappelijke wortel, waarvoor woorden moeilijk te vinden zijn. Dat hij zich van een verlegen, onder vaderlijke druk beklemde jongeman, wiens lot het was in korte tijd zijn moeder en zijn jeugdvriendin te verliezen, heeft omhooggewerkt tot een mens, die tegelijk zelfbewust en eerbiedig was, onafhankelijk en toch ook innig verbonden, eenvoudig en diep, dat is volstrekt eerbiedwekkend.

Het zijn deze deugden en haar zeldzame verbinding, die het wezen waren van Frans Griss. Deugden, die meer opvoeden tot humanisme dan enige abstracte leer. Onder humanisme wordt velerlei verstaan. Bij sommigen is het iets agressiefs, een stormloop tegen de kerken, een strijd tegen wanen als die van de grillige, ondoorgrondelijke god of van een voortzetting van dit leven in een hiernamaals. Het komt voor, dat in de hartstochtelijkheid van de aanval de strijder zijn innerlijk evenwicht verliest, dat hij tot een fanaticus der negatie wordt en daarmee het spiegelbeeld biedt van het fanatisme der gelovigen. Bij anderen gaat het tegen de maatschappelijke orde en tegen de krachten, die de vooruitgang remmen: hun zweeft een doel in de verte voor, waarvan het gevaar is, dat nabije, beperktere, maar eveneens zinvolle doelen er voor worden verwaarloosd. In het humanisme van Griss was dit alles aanwezig, maar het was voor hem geen hoofdzaak. Ook hij verwierp anthropomorfe Godsvoorstellingen. De christelijke religie zag hij onder het licht, dat de radicalen, Bolland en G. A. van den Bergh van Eysinga op haar oorsprongen hebben geworpen. Meester Eckehard had zijn voorkeur, deze mysticus leidde hem naar de denkers van India. Ook hij veroordeelde een maatschappelijke orde, waarin de productie door de winstprikkel wordt gestimuleerd en de werknemer van een deel van zijn rechtmatig loon beroofd. In dat laatste dacht hij radicaler dan hedendaagse humanisten in Nederland plegen te doen. Maar de verwerping van gevestigde tradities en van een onredelijke maatschappijvorm maakten hem noch tot antikerkelijk ijveraar noch tot strijdbaar revolutionnair: deze dingen waren bij hem enkel uitvloeisels van wat zijn positieve doel was: geestelijke vervolmaking van de eigen persoon en diens omgeving. Vrij genoeg om de beperktheid van een om eigen heil zich bewegende godsdienstigheid en de voze rechtvaardiging van stelselmatig bedreven onrecht te doorzien, was de strijd daartegen bij hem niet meer dan een nevenaspect van zijn blijmoedigheid en zachte straling. Zijn eigen onderscheidenheid niet beseffend, vergiste hij zich vaak in anderen. Van beneden naar boven toe is misverstaan onvermijdelijk, zegt Nietzsche. Die waarheid houdt in, dat ook het om-

gekeerde geldt. Dit laatste was het geval met Frans Griss. Trouw en vertrouwend tegenover allen, dacht hij, dat ieder was als hij zelf, niet zo intelligent misschien, maar dan toch zeker even welgezind. Zijn humanisme bestond in een dienstvaardigheid tegenover medemensen, die het tegendeel was van berekening of serviliteit: hij bleef er voornaam en vrij in. Terwijl hij voor zichzelf de grondslag vond in de metafysica der Al-eenheid, kan men evengoed zijn humanisme onmetafysisch en kritisch begrijpen en zeggen: Griss maakte van zijn leven het uiterst-mogelijke, hij verwezenlijkte zichzelf en deed anderen delen in wat hij zich verworven had.

Terwijl Frans Griss zijn natuur uitleefde in een ongewone verbinding van diepte en gemeenschap werd in de loop der jaren het krachtverbruik te groot. Toen hij in September '51 terugkeerde uit Frankrijk na inspannende gesprekken met zijn leerlinge Nicole Dequoy, openbaarde zich de kwaal, die hem twee jaar later zou wegnemen. Hij heeft in die jaren veel geleden, en soms zó smartelijk, dat hij verlangde naar het einde. Maar zodra het even beter ging, keerde zijn levensliefde terug. In het laatste jaar leerde hij zichzelf Sanskriet en kwam daarin zover, dat hij de Indische wijsheid in de grondtekst kon lezen.

Wat van een mens in zijn leven op anderen overgaat, kan noch hij zelf noch een ander ongedaan maken. Van Frans Griss is zeer veel uitgegaan en velen zullen hem blijven gedenken als een mens van zeldzame zuiverheid, van karakter even groot als van denkkracht. En de weemoed over zijn voortijdig afgebroken leven zal verstillen tot dankbaarheid bij wie bedenken, dat deze mens het hoogste en beste wat in hem was heeft verwezenlijkt en er zijn medemensen en de wetenschap mee heeft verrijkt op een wijze, die door zijn verdwijning niet wordt aangetast.

KORT BESTEK

De „echte" litterator van Vrij Nederland

Men mag onzentwege over de toekenning van de Nobel-prijs aan Sir Winston Churchill denken wat men wil, als wij over het volgende maar accoord zijn: dat in beginsel elk geschreven oeuvre voor deze prijs in aanmerking kan komen. Als een gepubliceerde schriftuur ons raakt in de zône waar ons in het algemeen litteratuur raakt, dan behoort die schriftuur in zoverre tot de litteratuur; verder mag zij dan, naar haar onderwerp, sterrenkundig of historisch zijn, verder mag zij evengoed een rapport zijn over de inauguratie bij de platvoetindianen als een roman.

Wij dachten dat dit laatste niet meer nadrukkelijk behoefde te worden vastgesteld, na *Forum* en na de eerste jaargangen van *Podium* en *Libertinage*. Wij dachten dat de misverstanden in deze overwonnen waren, maar wij raden de beide laatstgenoemde bladen aan, in overweging te nemen de stichting van een comité van waakzaamheid. Wat namelijk *Vrij Nederland* (24 October 1953), naïefweg, maar op de frontpagina, over een en ander durft schrijven, heeft zo'n lange baard en is dermate stupide, dat wij er even iets van moeten citeren:

„De echte literator echter zal... eenzijdiger zijn. *Zijn* taalbeheersing zal niet uit een andersoortig métier vóórtvloeien, doch eer opwellen uit de autonome bron der zuiver artistieke inspiratie. De echte literator is geen afgeleide, geen secundaire kunstenaar; hij is veeleer de bezetene van het woord, voor wie dat woord niet hulpmiddel is, zoals voor de politicus, doch doel in zich zelf. De echte literator, ook al is hij „slechts" prozaïst, is een mensenslag op zich zelf: hij is *dichter*. Niet óók literator, zoals Churchill. Maar uitsluitend en alleen dichter: op sacrosancte, geen andere goden naast zich duldende wijze.

Zulke dichters komt de Nobelprijs voor letterkunde toe. Niet Churchill."

Wij noemden hierboven de letterkundige tijdschriften *Podium* en *Libertinage* niet alleen omdat het stompzinnige tekstje dat wij aanhalen ons deze namen in herinnering bracht. Deze namen worden ons opgedrongen door de tekenaar Jordaan die, ook op de voorpagina, veel te leuk om treffend te zijn, compareert. In een mansarde vertoont hij ons de prijswinnaar op een wijze die zowel deze als... de armoede van de professionele litterator ridiculiseert. In een hoekje van die akelige mansardekamer liggen exemplaren van de genoemde tijdschriften. Wij vragen ons nog steeds af, of dit misschien wat betékent,

in verband met het negentiende-eeuwse geluid over de „echte" litterator...

Wij bedenken dat juist de laatste tijd eindelijk eens verstandige dingen over letterkundige onderwerpen werden gezegd in *Vrij Nederland.* Door G. Borgers, die niemand anders is dan de secretaris van *Podium.* En wij vragen ons nu af of dit rare stukje op de voorpagina wat kan betekenen ten aanzien van die nieuwe medewerker...

Bloch

Wat kan het in een schouwburg verschrikkelijk vervelend zijn! De schrijver van dit stukje mag misschien wel bekennen dat hij zelden de gelegenheid heeft schouwburgen te bezoeken, dat hij reeds dientengevolge geen connoisseur is. Als hij dus oordeelt, oordeelt hij met de primitiefste maatstaven, als: kon ik rustig blijven zitten, viel ik in slaap, heb ik gelachen, en dergelijke. Zijn laatste stuk was „Via Lissabon". Hij is bij dit aesthetische, beschaafde, engelse spiritisme enige keren in slaap gevallen. Hij had eerst gedacht: ik kàn die Morgan maar niet lezen, ik kom nooit verder dan een hoofdstuk, wie weet, misschien zal ik hem door zijn theater kunnen bereiken. Maar Charles Morgan heeft hij opgegeven, na die dure slaapplaats in de Haagse Schouwburg bij „Via Lissabon".

Dat was de laatste keer voor Bloch. En nu is er van slapen helemaal niets gekomen. Nadat hij een bedrijf lang heeft moeten toezien hoe enige houten klazen het stonden moeilijk te hebben op dat grote toneel, nam hij in de pauze zijn hoed en kneep hij uit. Hij dacht: in de provincie, waar ik nog geregeld naar de schouwburg ging, spelen de amateurs veel beter toneel dan de mensen van Puck, en zij spelen er tenminste echte toneelstukken! Maar misschien was dat onredelijk van hem, want hij is geen kenner. Zijn wel erg primitieve criterium bestond hierin, dat hij het onmogelijk langer kon uithouden.

Op zoek naar Christenen

Een toevallig in de trein gevonden weekblad — het was het nummer van 3 October van de „Paris Match" — heeft ons het een en ander geleerd over een aangelegenheid, waarvan het belang, naar 't ons voorkomt, nog te weinig is ingezien. Het is een dier schijnbare „kleinigheden" die, als met een bliksemstraal, plotseling een hele situatie belichten.

Het artikel, waarvan de schrijver de indruk maakt, zeer goed op de hoogte te zijn, gaat over de veroordeling achter gesloten deuren van

de beweging der priester-arbeiders. Die beweging, in oorlogstijd ontstaan, beoogde ernst te maken met de sociale functie van de Kerk. Zij deed dat, behalve door het uitgeven van boeken en tijdschriften, doordat een aantal priesters — een 90-tal — tegelijk arbeider werden en zich na hun dagtaak aan het herderlijk werk onder de arbeidersbevolking wijdden.

Inwendige zending dus in het nog altijd gelaïciseerde Frankrijk. Hoe zou men dit in Rome niet toejuichen? Het is anders uitgepakt. *Roma locuta est.* De nuntius Marella is die uitspraak van de hoogste kerkelijke autoriteit komen overbrengen in een hoog-aanzienlijke vergadering van 26 Franse prelaten, gehouden de 23ste September. Zij luidde: *la mort sans frase;* de beweging moest worden stopgezet.

Vreemd? Het wordt minder vreemd als men de „beschuldigingen" hoort, tegen de priester-arbeiders ingebracht. Twee hunner in het gebied van Parijs, hebben destijds meegedaan aan de communistische betogingen tegen Ridgway; achttien hunner hebben het gewaagd te polemiseren tegen de ere-president van de katholieke vakbeweging; de priester-arbeiders van Limoges hebben tijdens de algemene staking van Augustus die vakbeweging ervan beschuldigd „de arbeidersklasse verraden te hebben" en niet geaarzeld, het hun biechtelingen als een gewetensplicht voor te houden, lid van de C.P. te worden. Kortom: de arbeider-priesters zijn „marxisés jusqu'à la moelle", tot in het merg marxist geworden!

Inwendige zending? Best. Maar zó meeleven met de slachtoffers ener onrechtvaardige verdeling der aardse goederen, dat men een der hunnen wordt en meestrijdt voor een betere maatschappelijke orde, dat was toch niet de bedoeling.

Zo is alles duidelijk. Pijnlijk duidelijk zelfs. Op één vraag na die openblijft: waar leeft nu het ware Christendom? In de harten van die arbeider-priesters of in het Hoofd te Rome?

Studietoelagen

Het uitgangspunt bij alle discussie over studietoelagen behoort te zijn, dat deze instelling een noodzakelijk kwaad betekent. Het is een lapmiddel ter bestrijding van een fundamenteel maatschappelijk kwaad: de onredelijke inkomensverdeling.

Hierbij dient men te bedenken, dat de gangbare term studiebeurzen voor alle mogelijke vormen van studietoelagen misleidend is, omdat ca 95 procent van alle overheidssteun aan studenten geschiedt in de vorm van renteloze voorschotten, van leningen dus, welke terugbetaald

moeten worden en niet in de vorm van beurzen.

De heer Van der Zant, die secretaris is van de commissie voor de rijksstudietoelagen en die in deze kwaliteit de facto beslist over de toekenning van studiebeurzen en renteloze voorschotten, heeft aan „Het Parool" een interview toegestaan, waarvan de neerslag zonder commentaar te vinden is in het nummer van 20 October j.l.

In dit stuk worden o.a. enige normen onthuld, waaraan de aanvragers van een toelage worden getoetst. Hieruit blijkt, dat men de laatste twee jaren op de middelbare scholen gemiddeld een zeven moet halen. „Sommigen vinden dat te hoog. Ik niet. Voor een pientere jongen is het niet te hoog", voegt de heer Van der Zant eraan toe. Wij scharen ons gaarne onder hen, die vinden, dat dit te hoog kan zijn in gevallen van een sterk eenzijdige belangstelling of aanleg, die op de universiteit veel beter tot zijn recht kan komen dan op de middelbare school. Maar hierover valt te discussiëren. Waar niet over te discussiëren valt is, dat men zich graag zo mateloos bezorgd maakt over de verspilling van gemeenschapsgeld door de mislukking van bursalen, terwijl ieder, die over voldoende geld beschikt, desnoods zijn leven lang als student mag mislukken, al heeft hij twaalf jaar over de middelbare school gedaan, als hij op een goed moment maar een eindexamenpapier kan produceren.

De heer Van der Zant is van mening, dat een klein beetje zorgen de mensen ruggegraat geeft. Het gaat hem hier kennelijk alleen om materiële zorgen. Maar deze dierbare zorg voor de menselijke ruggegraat geldt blijkbaar alleen weer die groep, die in de regel aan zorgen toch al geen gebrek heeft. Wie niet de zorg kent een studietoelage te moeten aanvragen, mag op dit punt tot de ongewervelden behoren.

De renteloze voorschotten, waarvan de te vroeg gestorven minister Van der Leeuw zei, dat zij een immorele instelling vormden, die zo snel mogelijk moet verdwijnen, acht de heer Van der Zant een deugdelijk en aanvaardbaar middel. Renteloze voorschotten stimuleren de neiging te snel te studeren om het geleende bedrag zo klein mogelijk te houden, zij vormen een onrechtvaardige druk omdat over de continuëring ervan nooit zekerheid bestaat, zij vormen een bedreiging voor de gezondheid, wanneer het bedrag te klein is om zowel studie als levensonderhoud behoorlijk te bekostigen. Bovendien vormt de schuld van de afgestudeerde op het moment, dat hij eraan kan gaan denken een loopbaan te beginnen en een gezin te stichten, waar hij in de regel toch al rijkelijk laat mee is, een belangrijke en gerechtvaardigde grief. Deze omstandigheid heeft naar twee kanten een

ongunstige uitwerking: zij verhindert de afgestudeerde in veel gevallen bijvoorbeeld zich verder wetenschappelijk te bekwamen (assistentensalarissen zijn laag) of te promoveren (dissertaties zijn duur) en zij weerhoudt een aantal geschikten ervan een renteloos voorschot aan te vragen.

Al deze dingen kan en behoort de heer Van der Zant te weten en mede te delen aan ieder, die ze horen wil, want hij zou al zijn gezag van deskundige moeten gebruiken om het parlement tot vrijgevigheid te bewegen, niet om het te ontmoedigen. En dat doet de heer Van der Zant in feite. Hij zegt: „Studieloon acht ik een utopie." Dat is ronduit reactionnaire propaganda. „Utopie" is altijd de dooddoener geweest van de versuften en defaitisten om de sociale vooruitgang te belemmeren. De achturige werkdag was een utopie en algemeen onderwijs en ouderdomspensioen en gemengd zwemmen en een studentensanatorium en studietoelagen. Dat is allemaal utopie geweest totdat het realiteit was en de volgende stap utopie genoemd moest worden... door de realisten.

Mastklimmen... en andere sport

In de rubriek „Mastklimmen, een wedstrijd in kennis en wetenschap voor studio en huiskamer" van de N.C.R.V. moesten op een avond — het was die van de 1ste October — de mededingers een aantal gerechten thuisbrengen: macaroni - Italië, plumpudding - Engeland, nasi goreng - ... Indië.

„Plezierig," commentarieert de vlotte leider, „om jonge mensen ook nog eens Indië te horen zeggen."

Men kan zich daar, dunkt ons, twee verklaringen bij denken en het is moeilijk te zeggen welke daarvan de voorkeur verdient. *Of* hier ligt een doelstelling achter en de N.C.R.V. meent de jeugd te moeten opwekken tot een herstel(?) van de oude toestand in Indonesië, zoiets als de wraak voor Adoua van Mussolini. *Of* deze commentator verheugt er zich zo maar spontaan over, dat jonge mensen, die zelfs niet meer het excuus hebben, dat „Indië" een stuk van hun eigen verleden is, blijven meekankeren met de oud-gasten.

Stelt U zich eens een Engelse radio-groepleider voor, die, als er iemand inplaats van de „Verenigde Staten" zou zeggen de „Amerikaanse koloniën", de „verspreking" met hetzelfde commentaar zou begroeten! En toch was de vrijwording dier Amerikaanse koloniën in haar tijd een minder onvermijdelijke ontwikkeling dan die van Indonesië in onze dagen.

EX LIBRIS

J. LINDEBOOM, *Een franc-tireur der reformatie Sebastiaan Franck,* in de serie Gastmaal der Eeuwen, Arnhem, 1952, 54 blz.

Met zekerheid kan ik het niet zeggen, maar ik geloof niet, dat wij al een essay over, laat staan een biografie van Sebastiaan Franck rijk waren, door een Nederlander in het Nederlands geschreven. Vreemd genoeg welbeschouwd, want de invloed die Seb. Franck, de Duitse spiritualist uit het begin der Hervorming, via Coornhert, op onze geestelijke habitus geoefend heeft, is slechts met één woord uit te drukken: onmetelijk, en dat bepaaldelijk niet alleen in de zin van onmeetbaar.

Indien wij met onze eigen woorden — en in het kort — zijn betekenis voor het Europese geestesleven in het algemeen zouden moeten aanduiden, zouden wij het nu zó willen zeggen. De afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon, die zich op het einde der Middeleeuwen in ons werelddeel voordoet, wordt o.a. gekenmerkt door drie veranderingen in de drie voor de samenleving zo wezenlijke begrippen: *tijd, arbeid* en *autoriteit.* Het eerste, het moeilijkste, is nog amper ontgonnen terrein; over het tweede handelde ik in dit tijdschrift van Oct./Nov. '52*; over het derde gaat het hier. Luther heeft het gezag van de Kerk getrotseerd, maar hij heeft dat van de Bijbel er voor in de plaats gezet, terwijl hij dat van de vorst liet voor wat het was. Aan het feit dat zij mèt Luther de autoriteit van de Paus loochenden, maar, verder dan Luther, boven het gezag van de Schrift en de vorst dat van eigen innerlijke stem stelden, ontlenen zowel de vrijgeesten als de wederdopers van de 16de eeuw hun belang. Door zijn huwelijk beland in een Dopers milieu, ontwikkelde Franck zich tot een der origineelste vrije geesten, zich daarmee a.h.w. een dubbele aanspraak verwervend op een blijvende naam in dat proces, waarbij Europa aan het begin van de Nieuwe Tijd de mensheid een nieuwe weg deed inslaan.

Dit onvervangbaar belang van Seb. Franck heeft Lindeboom, in het algemeen uiteraard, maar tegelijk typerend uitgedrukt in zijn woordspelende ondertitel: Franck-franc-tireur. De redactie van het 'Gastmaal der Eeuwen', kan zich, dunkt ons, gelukkig prijzen, zowel dat zij deze figuur in haar biografisch-historische reeks heeft opgenomen, alsook dat zij een zo bij uitstek deskundige als prof. Lindeboom bereid vond, die voor haar te behandelen. Hij deed het zó, dat men moet zeggen, dat men binnen dit bestek niet meer had mogen verwachten. Ook de niet-theologische lezer kan bij voldoende inspanning het betoog volgen dat desondanks niet oppervlakkig werd, en wanneer wij persoonlijk over Franck's geschiedfilosofie wel meer hadden willen horen, is dat inderdaad een persoonlijke en als zodanig misschien nog geen gerechtvaardigde wens.

J. R.

* Herdrukt in mijn *Carillon der Tijden,* 1953.

Quakers visit Russia, ed. by Kathleen Lonsdale, uitg. van het Friends Peace Committee, z.j.

Dit is een verslag van het bezoek van een groep Britse Quakers aan de

Sovjet-Unie in 1951. Op een uiterst critiek ogenblik in de koude oorlog tussen Oost en West namen de Quakers, getrouw aan hun traditie van verdraagzaamheid en vredelievendheid, het initiatief tot een zodanig bezoek. Het werd door de Russische autoriteiten gunstig ontvangen en leidde tot een uitnodiging door de Sovjet Vredesraad. Hoewel de omstandigheden sindsdien wel enigszins veranderd zijn, zowel door een opmerkelijke ontspanning in de internationale verhoudingen als door een ook tot de buitenwereld doorgedrongen voortgezette stijging van het Russisch levenspeil, vormt het boekje nog steeds nuttige lectuur. Het verslag is met een uiterste zorg en voorzichtigheid samengesteld en geeft blijk van een ernstig streven naar objectiviteit en begrip. Voor wie enigszins bekend is met serieuze litteratuur over de Sovjet-Unie bevat het verslag niet zoveel verrassends. Zowel de tekortkomingen (bijv. nog een groot tekort aan woonruimte, mede als gevolg van de oorlog) als het vele positieve (bijv. de fantastische bouwactiviteit) krijgen de volle aandacht. De algemene indruk van de groep was, dat het levenspeil van de arbeiders in de Sovjet-Unie nog wel achterstaat bij dat van Engeland, maar veel minder dan men over het algemeen aanneemt.

Het belangwekkendst is misschien nog de weergave van de vele pogingen van de zijde der delegatie ondernomen om tot wederzijds begrip te komen. De Quakers waren verrast te ontdekken, dat er niets viel te merken van gevoelens van ontevredenheid of van een beseft tekort aan vrijheid. Hiermee hing ook samen, dat het hun practisch onmogelijk bleek, bij de talrijke Russen die zij spraken begrip te wekken voor westerse standpunten of voor elementen van de westerse politiek die niet met het Russische denkpatroon overeenkwamen. Dit gemis bij de Russen van het zintuig om zich in de gedachtengang van de ander in te leven was wel de grootste hinderpaal, waarop zij bij hun missie stuitten.

Nu moet men vooral de sterkte van dit zintuig bij ons in het Westen niet overschatten. Maar tenslotte hebben wij onze Quakers. En daarom kunnen wij de eindindruk van dit boekje als volgt samenvatten: het Russische volk komt veel minder tekort dan wij wel denken. Een „Voice of America" is wel het laatste wat zij nodig hebben. Wat zij wèl tekort komen, moge blijken uit hetgeen wij hun met nadruk toewensen: dat er ook uit hun midden een aantal Quakers mogen opstaan, of althans een groep mannen en vrouwen, die denken en handelen als Quakers.

W. F. W.

DR G. H. BLANKEN, *Glorie der Griekse Middeleeuwen.* Anna Comnena 1083—1148, in de serie Gastmaal der Eeuwen, Arnhem 1953, 68 blz.

Het is een gelukkige gedachte van de redactie geweest, ook een deeltje in haar reeks aan Byzantium te wijden. En het is een gelukkige gedachte van de schrijver dezer Byzantijnse bijdrage geweest, daarvoor de figuur van de geschiedenis-schrijvende keizersdochter te kiezen, die tijdens een der hoogtepunten van de Byzantijnse geschiedenis leefde en wier werk tevens een der hoogtepunten van de Byzantijnse geschiedschrijving vormt. Eenmaal aangenomen dat men ook deze beschavingskring via een persoon wilde belichten, had men moeilijk een betere keuze kunnen doen, ofschoon op zichzelf het oorspronke-

lijke ook dezer overigens zo traditionalistische cultuur beter aan haar beeldende en bouwkunst te demonstreren ware geweest.

Ook tegen de verwerkelijking dier gedachte hebben wij geen bezwaar. Ik zie de historicus nog niet, die er meer van gemaakt zou hebben dan de filoloog hier deed. Of het moest dan zijn dat de schr. door onbekendheid met Toynbee's theorie van 'withdrawal-and-return' de gelegenheid verzuimd heeft de geestelijke prestatie van Anna Comnena in een breder kader te plaatsen. Het is immers zo'n fraai voorbeeld van sublimering ener frustratie, van dat blijven-voortleven in de vorm van een in gedwongen of gewilde afzondering geschapen levenswerk, niet ondanks, maar juist dankzij de mislukking in het leven zelf.

Een klein bezwaar tenslotte hebben wij tegen de titel. Bij Griekse Middeleeuwen zal juist de algemeenhistorisch geschoolde lezer eer aan de tijd van Homerus dan aan die van Anna Comnena denken, al laat zich de titel binnen het raam der Byzantijnse geschiedenis, ook weer wel verdedigen. J. R.

ALJA RACHMANOWA, *Die Liebe eines Lebens* (Pauline Viardot Garcia und Iwan Turgenjew) Verlag Huber & Co. Aktiengesellschaft Frauenfels, 1952.

Er is een tijd geweest dat Turgenjew (1818-1883) de meest gelezen en meest bewonderde schrijver in Rusland en West-Europa was. Later is hij overvleugeld door Tolstoi en Dostojewsky. Dit neemt niet weg dat zijn werk tot op deze tijd telkens opnieuw wordt herdrukt en vertaald en dat studies en biografieën over hem blijven verschijnen. Een van de veelbesproken dingen in zijn leven was zijn liefde voor Pauline Viardot die hij in Petersburg leerde kennen (1843) en voor wie hij Rusland verliet om zijn leven lang in haar nabijheid te zijn en vele jaren in haar gezin „aan de rand van het nest" te wonen. Een slaafse liefde waaraan hij zich meermalen trachtte te ontworstelen, maar waar hij niet tegen op kon. Zij was zijn Schicksal. Hoe deze verhouding precies is geweest, zal wel nooit geheel worden opgehelderd, daar Pauline haar brieven aan Turgenjew heeft vernietigd en die van T. aan haar wel, maar na censuur, heeft laten verschijnen. Aan deze verhouding nu heeft Alja Rachmanowa een uitvoerige „historische" roman gewijd die blijkens een respectabele litteratuurlijst van brievenverzamelingen, memoires enz. op heel wat lectuur berust. Op ouderwets romantische wijze zijn tal van authentieke gegevens vaak iets te gewild en opzettelijk, maar soms ook wel kunstig tot een verhaal samengevoegd, waarbij alle gemoedsbewegingen en overleggingen zo breedvoerig worden toegelicht, dat er voor de fantasie van de lezer weinig of niets overblijft. Van Turgenjew is, gegeven al de feitelijkheden, nog wel een beeld uit de verf gekomen, al wordt aan tal van kanten van zijn persoonlijkheid door eenzijdige toespitsing op de liefdesverhouding geen recht gedaan. T. was nog wel iets meer dan l'homme le plus triste, zoals Pauline hem gaarne noemde en waarop Rachmanowa te zeer nadruk legt en stellig wordt ook te weinig aandacht gegeven aan het feit dat Turgenjew madame Viardot ook als zijn boze daemon beschouwde, zoals uit zijn oeuvre en uit woorden op zijn sterfbed kan worden opgemaakt. De diepte-psychologie is hier niet toegepast. Maar erger is de ver-tekening van het beeld van Pau-

line. Volgens vrijwel de gehele omgeving van T. was de verhouding aanvankelijk liefde, later vriendschap, terwijl zo goed als vast staat dat een der kinderen van madame Viardot (Claudie) van Turgenjew was. Onaanvaardbaar is dan ook de voorstelling die Rachmanowa van haar geeft en soms zelfs schoolmeesterachtig als van de brave trouwe echtgenote, die verstandig en beheerst, zakelijk over Turgenjew moedert, niet anders dan over zijn werk praat, hem van zich afhoudt en maar een heel enkele maal laat doorschemeren dat zij van hem houdt. Waarmede niet ontkend wil zijn dat Pauline Viardot grote invloed op Turgenjew ook als kunstenaar heeft gehad.

Ons eindoordeel moet wel zijn dat dit boek over het overigens uitermate boeiende leven van Turgenjew, ondanks de ijver er aan besteed, weinig bevredigend is.

K. F. PROOST.

Aan dit en de vorige nummers hebben o.a. medegewerkt:

F. VAN SANDWIJK, geb. 1907. Studeerde Nederl. letteren te Leiden; free lance journalist.

DAVID SCHNEINERT, geb. 1916. „...Un seul but: pouvoir écrire dans l'intérêt de ceux qui souffrent." Schreef o.a. L'apprentissage inutile, 1948; Le Coup d'Etat, 1950 (roman); La Figue sur l'Ulcère, 1949; Requiem au Geneviève, 1953 (verzen).

HANS EDINGA, geb. 1918. Opleiding belasting, staatsexamen, cand. theologie; droeg in poëzie en proza bij in de Utr. Studenten Almanak; De Vrouw van de Herfst, 1952 (bundel poëzie).

BERTIEN BUYL (Mw Vercruyste-Buyl), geb. 1927, studeerde oude humaniora (België).

GUUS VALLEIDE (pseudoniem), geb. 1932. Studeert Frans a. d. Gem. Universiteit van Amsterdam. Publiceerde verzen in: Kroniek van Kunst en Cultuur, Libertinage, Minerva.

PROF. DR A. G. H. BACHRACH, geb. 1914. Studeerde te Amsterdam en Oxford, buitengewoon hoogleraar in de Engelse letterkunde te Leiden. Publicaties: artikelen in Neophilologus, o.a. Constantijn Huygens and Ben Jonson, en in Bodleian Library Record; inaugurale rede 1953: Het dichteroog in de Engelse letterkunde.

EEN WERELDBEROEMD STANDAARDWERK

zal thans ook weldra in Nederlandse editie verschijnen:

BERNARD BERENSON

DE ITALIAANSE SCHILDERS VAN DE RENAISSANCE

NEDERLANDSE VERTALING VAN DICK STINS

500 pagina's, 16 schitterende kleurenreproducties, 400 zwarte reproducties, uiterst verzorgd gedrukt, in fraai natuurlinnen f 19.50

De in Italië wonende kunsthistoricus *Bernard Berenson* is onbetwist de grootste heden ten dage levende kenner van de Italiaanse Renaissance. Zijn beschouwingen, in de loop der jaren ontstaan als neerslag van een lang leven gewijd aan studie van de Italiaanse kunst, zijn bijkans klassiek van rijpheid, inzicht en schone stylering. In dit nieuwe Phaidonboek zijn zij voor de eerste maal bijeengebracht en daarenboven op waarlijk onovertroffen wijze geïllustreerd met een rijkdom aan reproducties van de werken der meesters van een van 's werelds schoonste kunstperioden: de Italiaanse Renaissance. Het boek van Berenson is *groots* van opzet en uitvoering; geen wonder dat het in Engeland, Amerika, Duitsland, Frankrijk en Italië met groot succes werd verkocht.

UITGAVE W. DE HAAN N.V. - UTRECHT

Alom verkrijgbaar in de boekhandel

ZOJUIST VERSCHENEN:

WEERKLANK OP HET WERK VAN JAN ROMEIN

Een bundel studies over geschiedkundige onderwerpen. Deze bundel is een geschenk waartoe gevoelens van verering, vriendschap en erkentelijkheid van 23 historici en letterkundigen uit binnen- en buitenland hebben geïnspireerd. Elk van de schrijvers heeft naar eigen inzicht zijn of haar bijdrage bepaald. Zo ontstond een rijk gevarieerd boek, dat menig geïntresseerd lezer zal weten te boeien. 228 blz.

*

Prof. Dr W. F. Wertheim

DE MENSHEID OP AVONTUUR

Vele verschijnselen uit onze eigen en uit de Oosterse samenleving worden critisch belicht. 144 blz.

*

Gerben Colmjon

DE NEDERLANDSE LETTEREN IN DE NEGENTIENDE EEUW

In ogenschijnlijk platgetreden terrein delft de schrijver schatten van oorspronkelijk letterkundig leven op. 444 blz.

*

Dr Rob Roemans

HET WERK VAN Prof. Dr AUG. VERMEYLEN

Analytische en chronologische bibliografie. 484 blz.

Verkrijgbaar in de boekhandel

RAADPLEEG HET HANDBOEKJE DER W.B.-V.

WERELDBIBLIOTHEEK N.V.
AMSTERDAM - ANTWERPEN